

บทที่ ๒

กระบวนการเกิดของไตรสิกขา

พระครูพิจิตรศุภการ

วัตถุประสงค์ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. อธิบายความหมายของไตรสิกขาได้
๒. อธิบายหลักการสำคัญของกระบวนการเกิดไตรสิกขาได้
๓. แยกแยะรายละเอียดในกระบวนการเกิดของไตรสิกขาได้
๔. อธิบายประโยชน์ของไตรสิกขาได้

ขอข้ายเนื้อหา

- ความนำ
- ความหมายและความสำคัญของไตรสิกขา
 - อธิศีลสิกขา
 - อธิจิตสิกขา
 - อธิปัญญาสิกขา
- หลักการปฏิบัติและกระบวนการเกิดไตรสิกขา
- อานิสงส์ของการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา

๒.๑ ความนำ

ไตรสิกขาคือหลักคำสอนที่มีการศึกษาเป็นลำดับขั้นตอน โดยเริ่มจากการศึกษาขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องกฎระเบียบ กติกา มารยาทด้านวินัย ข้อวัตรปฏิบัติสำหรับการอยู่ร่วมกันของหมู่คณะ กล่าวโดยรวมคือการสำรวมรักษากายวาจาให้เป็นปกติ เพื่อเป็นพื้นฐานในการฝึกจิตต่อไปเรียกการศึกษาระดับนี้ว่า สีสสิกขา การศึกษาขั้นกลางเป็นการศึกษาเรื่องจิต สภาวะจิตที่หยวนและละเอียด กระบวนการทำงานของจิต การฝึกจิตให้เข้มแข็งควรแก่การงาน จนกระทั่งจิตปราศจากกิเลสหลุดพ้นจากพันธนาการทั้งหลาย จิตที่สงบนิ่งด้วยกำลังสมาธิย่อมเป็นพื้นฐานในการเจริญปัญญาต่อไป เรียกการศึกษาระดับนี้ว่า จิตตสิกขา และการศึกษาขั้นสูงสุดเป็นการศึกษาเกี่ยวกับปัญญาทั้งระดับโลกียะและระดับโลกุตตระ ความรอบรู้ ความรู้แจ้งชัดและความเข้าใจธรรมชาติของการเกิดดับของสังขารทั้งหลาย เรียกการศึกษาระดับนี้ว่า ปัญญาสิกขา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงวางหลักไตรสิกขาเพื่อเป็นกระบวนการศึกษาสำหรับพุทธบริษัทโดยเฉพาะพระสงฆ์สาวก โดยพระองค์ตรัสเปรียบเทียบกิจที่ต้องทำในไตรสิกขานี้ว่าเป็นกิจที่ต้องรีบทำเหมือนชวานามีกิจที่รีบเร่งทำ ๓ อย่างคือ (๑) ต้องรีบไถคราดนาให้เรียบร้อย (๒) ต้องเร่งรีบเพาะพืชลงไปตามกาลที่สมควร (๓) ต้องเร่งรีบไถน้ำเข้าบ้าง ระบายน้ำออกบ้าง ฝึกหัดในพระธรรมวินัยก็มีกิจที่ต้องรีบทำ ๓ ประการ คือ (๑) การสมาทานอธิศีลสิกขา (๒) การสมาทานอธิจิตตสิกขา (๓) การสมาทานอธิปัญญาสิกขา พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุณั้นไม่มีฤทธิ์หรืออำนาจที่จะบันดาลว่า “วันนี้แล พรุ่งนี้ หรือมะรืนนี้ จิตของเราจะหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถึงมัน” ฝึกหัดทั้งหลาย แม้ที่จริง จิตของภิกษุณั้น ผู้ศึกษา อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา มีระยะเวลาที่จะหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถึงมัน ฝึกหัดทั้งหลาย เพราะเหตุนี้เอง เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิศีลสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิจิตตสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิปัญญาสิกขา”^๑

ไตรสิกขานอกจากจะเป็นกิจที่ต้องปฏิบัติอย่างรีบด่วนแล้วยังเป็นหลักปฏิบัติที่สัมพันธ์และครอบคลุมถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำสนทนาของอุบาสกชื่อวิสาขะกับภิกษุณีชื่อธัมมทินนาตอนหนึ่งว่า

^๑ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๓/๓๒๕.

อุบาลสีกขาสถาปนาว่า “พระผู้มีพระภาคทรงจัดชั้นที่ ๓ ประการ เข้าในอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือว่า ทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในชั้นที่ ๓ ประการ”

ภิกษุณีธัมมทินนาตอบว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงจัดชั้นที่ ๓ ประการ เข้าในอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในชั้นที่ ๓ ประการ คือ

๑. สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทรงจัดเข้าในศีลชั้นที่
๒. สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทรงจัดเข้าในสมาธิชั้นที่
๓. สัมมาทิฎฐิ และสัมมาสังกัปปะ ทรงจัดเข้าในปัญญาชั้นที่^๒

คำว่า ศีลชั้นที่ หมายถึงกองแห่งศีลหรือหมวดหมู่แห่งศีล ซึ่งมีหลายระดับ หลายประเภท สมาธิชั้นที่ หมายถึงกองหรือหมวดหมู่ด้วยเรื่องสมาธิ การฝึกจิต เป็นคำที่ใช้แทนคำว่าจิตตสิกขานั้นเอง และปัญญาชั้นที่ หมายถึงกองหรือหมวดหมู่แห่งปัญญา จึงเป็นที่มั่นใจได้ว่า หากพุทธบริษัทศึกษาเรียนรู้และเข้าใจหลักไตรสิกขา ก็เป็นการเดินตามแบบอย่างพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นการปฏิบัติเพื่อชีวิตที่ดีงามทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์

๒.๒ ความหมายและความสำคัญของไตรสิกขา

๒.๒.๑ ความหมายของไตรสิกขา

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของไตรสิกขาว่า “ไตรสิกขา หมายถึง สิกขา ๓ คือ ศีล เรียกว่า ศีลสิกขา สมาธิ เรียกว่า จิตตสิกขา และปัญญา เรียกว่า ปัญญาสิกขา” และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรย์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของไตรสิกขาในลักษณะเดียวกันว่า ไตรสิกขา หมายถึง สิกขาสาม ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่างคือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา^๓

^๒ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๖๒/๕๐๒-๕๐๓.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๖, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์ ทับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๔๘๔.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรย์ ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๘๗.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ราชบัณฑิต ได้ให้ความหมายโดยการวิเคราะห์ให้เห็นรากศัพท์ว่า สิกขา แปลว่า การศึกษา การเล่าเรียน การเรียนรู้ ข้อที่ควรศึกษา มีรูปวิเคราะห์ว่า

สิกขน์ สิกขา การศึกษา (สิกข ธาตุในความหมายว่าศึกษา การเรียนรู้ อ ปัจจัย อา อิตฺ.)

สิกขียเตติ สิกขา ข้อปฏิบัติอันบุคคลศึกษา (มีวิเคราะห์เหมือนอันแรก)

สิกขิตพฺพาทิ สิกขา ข้อปฏิบัติอันบุคคลพึงศึกษา (เหมือนวิ.ต้น)

สิกขนฺเต อชฺฌายนฺเต เอตฺยาติ สิกขา ข้อเป็นเครื่องศึกษา (เหมือนวิ.ต้น)^๔

แม้พระธรรมกิตติวงศ์จะวิเคราะห์เฉพาะศัพท์ว่า สิกขา แต่ถ้านำมารวมกันกับคำว่า ไตร ก็จะได้ความหมายไปในแนวเดียวกันว่า ไตรสิกขา คือ การศึกษาการเรียนรู้ ข้อปฏิบัติอันบุคคลพึงศึกษา ๓ อย่างคือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ศึกษาเรื่องศีล ศึกษาเรื่องจิต ศึกษาเรื่องปัญญา

คำว่า “สิกขา” แปลอีกอย่างหนึ่ง “ถลุง” คือ ถลุงกิเลส กิเลสนั้นแบ่งได้ ๓ ระดับ คือ (๑) กิเลสอย่างหยาบ (๒) กิเลสอย่างกลาง และ (๓) กิเลสอย่างละเอียด แต่ละระดับก็จะใช้เครื่องมือ ในการถลุงแตกต่างกันคือ ศีลใช้ถลุงกิเลสอย่างหยาบ สมาธิใช้ถลุงกิเลสอย่างกลางและปัญญาใช้ถลุงกิเลสอย่างละเอียด เมื่อเข้าใจในความหมายของคำว่า “สิกขา” ในที่นี้แล้วก็นำมาใช้ต่อท้ายคำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา แบบธรรมคาเพราะในชั้นสิกขานี้ จะต้องเป็นศีล สมาธิ ปัญญา ที่จะต้องละกิเลสได้อย่างเด็ดขาด

ในคัมภีร์มหาภิเนษกได้ให้ความหมายของไตรสิกขา โดยตั้งเป็นคำถามคำตอบว่า

อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึนศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาการและโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่คือ ศีลชั้นที่เล็ก ศีลชั้นที่ใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่าอธิศีลสิกขา

^๔ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๔ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๔๘.

อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สังกตจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจาร์ ปิติดและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปิติดและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติดจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกขได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัส ดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่^๖ นี้ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา

อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้อาสวะสมุทัย เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้อาสวนิโรธ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา^๖

ความหมายของไตรสิกขาคตามแนวคัมภีร์มหานิทเทสเป็นความหมายในเชิงสารัตถะที่เป็นทั้งหลักการและเป็นทั้งแนวปฏิบัติอยู่ในตัว โดยคิดเป็นความสัมพันธ์ เป็นที่พึ่ง เป็นประธานในการเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลาย สมาธิเป็นกระบวนการฝึกฝนพัฒนาจิตให้มั่นคง เป็นฐานให้ปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องตัดกิเลสต้นหาคือองค์ความรู้ความเข้าใจอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

๒.๒.๒ ความสำคัญของไตรสิกขา

๑) ไตรสิกขาในฐานะเป็นเครื่องยืนยันว่าเป็นพุทธสาวก

จากความหมายของไตรสิกขาข้างต้นนี้ ทำให้เห็นความสำคัญของไตรสิกขาอย่างชัดเจน ความสำคัญอยู่ที่ว่าไตรสิกขาเป็นหลักปฏิบัติสำหรับไปถึงจุดหมาย คือพระนิพพาน เป็นหลักปฏิบัติที่มีเนื้อหาครอบคลุมทั้งโลกียะและโลกุตระ โดยมีการปฏิบัติไปตามลำดับเริ่มจากการศึกษาเรื่องศีล อันเป็นความปกติทางกาย

^๖ ขุม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๘-๕๙.

วาจา ให้อยู่ในกฎระเบียบวินัย กติกา มารยาทของหมู่คณะ สังคมซึ่งมาจากต่างตระกูล เมื่อมีระเบียบวินัยกฎกติกาคนในสังคมนั้นมีแนวปฏิบัติเป็นแบบเดียวกัน เคารพสิทธิซึ่งกันและกัน จนกระทั่งถึงกฎระเบียบแห่งจิตของมนุษย์ เมื่อมีศีลแล้วย่อมเป็นพื้นฐานแก่สมาธิ คือกายสงบ วาจาสงบแล้ว ก็สามารถเจริญจิตภาวนาได้ก้าวหน้าเพิ่มสมรรถนะของจิตให้คิดอย่างละเอียดในขั้น ๕ ใช้ปัญญา มาพิจารณาถ้อยคำจิตขั้นสู่ไตรลักษณ์ต่อไป

ในพระสูตรต้นตปิฎก พระพุทธเจ้าทรงแสดงไตรสิกขาแก่พระสงฆ์สาวกได้ปฏิบัติตาม ซึ่งการปฏิบัติตามไตรสิกขานี้เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าเป็นพุทธสาวกอย่างแท้จริง แม้จะไปอยู่ ณ ที่ไหน ก็จะมีเอกลักษณ์นอกกว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า แต่ถ้าสาวกไม่ปฏิบัติตามแม้จะมาก่อว่าเป็นสาวกก็จะไม่เป็นสาวกอย่างแท้จริง ดังในคัมภีร์ภสสุต^๗ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย ลาติตตามุโงโคไปข้างหลังร้องว่า “แม่ตัวเราก็คือโค แม่ตัวเราก็คือโค” แต่ฉันไม่มีสีเหมือนโค ไม่มีเสียงเหมือนโค ไม่มีรอยเท้าเหมือนโค มันเพียงแต่ติดตามไปข้างหลังเท่านั้น ร้องว่า “แม่ตัวเราก็คือโค แม่ตัวเราก็คือโค” แม่ฉันโค ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ติดตามไปข้างหลัง หมู่ภิกษุประกาศตนว่า “แม่เราก็คือภิกษุ แม่เราก็คือภิกษุ” แต่เธอไม่มีความพอใจ ในการสมาทานอริยสิกขาเหมือนภิกษุอื่น ...อธิจิตตสิกขาเหมือนภิกษุอื่น ...อธิปัญญาสิกขาเหมือนภิกษุอื่น ภิกษุนั้นเพียงแต่ติดตามไปข้างหลังหมู่ภิกษุ ประกาศตนว่า “แม่เราก็คือภิกษุ แม่เราก็คือภิกษุ” เท่านั้น เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอริยสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิจิตตสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิปัญญาสิกขา”

ดังนั้น นิสิตนักศึกษาและชาวพุทธทั้งหลายพึงทราบเถิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาเอกของโลก ทรงประกาศไตรสิกขาที่เป็นมรรคาให้ชาวพุทธได้สำเหนียกเดินตามแล้ว ก็ของงปฏิบัติให้ได้ผลเป็นที่ประจักษ์ เพื่อจะได้เป็นพระสาวกที่แท้จริง

๒) ไตรสิกขาในฐานะเป็นกิจสำคัญเบื้องต้น

กิจการทุกอย่างล้วนมีการเริ่มต้น มีจุดตั้งต้น พัฒนาในท่ามกลางและเจริญก้าวหน้า ถึงเป้าหมายสูงสุด การเริ่มต้นที่ดี เริ่มต้นอย่างถูกต้อง ถูกทาง ถูกวิธีย่อมเป็นหลัก

^๗ อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๕.

ประกันได้ว่ากิจกรรมนั้นๆ จะต้องประสบความสำเร็จอย่างแน่นอนในพระพุทธศาสนาก็เช่นกัน มีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้นซึ่งเป็นการเริ่มต้นที่ถูกต้อง ถูกทาง ถูกวิธีตามแบบอย่างพระบรมศาสดาผู้ทรงเป็นครูฝึกมนุษย์และเทวดา จากนั้นก็ทำกิจที่ต้องทำในท่ามกลาง และกิจที่ต้องทำในที่สุด ในเขตตสุตฺร พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยเปรียบเทียบกันชวาวว่ามีกิจเบื้องต้นที่ต้องทำ ๓ อย่างคือ (๑) ชวาวต้องมีกาลโคจรคณาให้เรียบร้อย (๒) ต้องเพาะพืชลงไปตามกาลที่ควร และ (๓) ต้องไขน้ำเข้าบ้าง ระบายน้ำออกบ้างตามกาลที่ควร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน มีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการคือ (๑) การสมาทานอภิสัสสิกขา (๒) การสมาทานอภิจิตตสิกขา (๓) การสมาทานอภิปญญาสิกขา พระพุทธองค์ตรัสย่ำว่า

ภิกษุผู้มีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการนี้แล เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอภิสัสสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทาน อภิจิตตสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอภิปญญาสิกขา”^๘

ดังนั้น การเริ่มต้นที่ดี ที่ถูกต้อง ถูกวิธี ถูกหลักการในทางพระพุทธศาสนาคือการสมาทานและปฏิบัติตามไตรสิกขาไปโดยลำดับนั่นเอง

๓) ไตรสิกขาในฐานะเป็นเครื่องป้องกันการประพฤติดอกุศล

นอกจากไตรสิกขาจะเป็นกิจเบื้องต้นที่ถูกต้องสำหรับชาวพุทธแล้ว ไตรสิกขายังเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้มนุษย์ประพฤติดอกุศล ป้องกันไม่ให้ตกไปสู่อบายทั้งหลาย ดังพระคำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในวัชชีปุตตสุตฺรว่า ภิกษุที่ศึกษาอภิสัสสิกขา อภิจิตตสิกขา และอภิปญญาสิกขา เมื่อเธอผู้ศึกษาอภิสัสสิกขา อภิจิตตสิกขา และอภิปญญาสิกขาอยู่ก็ละระภาค โทสะ และโมหะได้เพราะละระภาค โทสะ และโมหะได้แล้ว เธอจึงไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ไม่ประพฤติสิ่งที่ไม่ควรทำอีก^๙ แม้ว่าในพระพุทธศาสนาจะมีสิกขาบทให้ภิกษุปฏิบัติตามมากมายหลายข้อก็ตาม แต่ถ้าภิกษุหมั่นประกอบและปฏิบัติตามระบบไตรสิกขาอย่างจริงจังแล้วก็ถือได้ว่าปฏิบัติได้ครอบคลุมสิกขาบทเหล่านั้น

^๘ อภฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๔/๓๑๐.

^๙ อภฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๕/๓๑๑.

๔) ไตรสิกขาในฐานะเป็นเครื่องมือปฏิบัติของเสกขบุคคล

มีคำสองคำที่นิสิตนักศึกษาและชาวพุทธผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาพึงทราบคือ เสขะ และอเสขะ เสขะคือบุคคลผู้ยังต้องศึกษาเรียนรู้ เรียนรู้อะไร ศึกษาเรียนรู้ศีลสมาธิ ปัญญา เมื่อศึกษาเรียนรู้ศีลสมาธิปัญญาอย่างถูกต้องจนเห็นไตรลักษณ์หลุดพ้นจากกิเลสแล้วถือว่าจบการศึกษาในพระพุทธศาสนา ท่านเรียกว่าเป็นอเสขะ คือผู้ที่ไม่ต้องศึกษาเรียนรู้เรื่องจิตตามระบบไตรสิกขาอีกต่อไป หมดภาวะคือหมดความยึดติดในชั้น ๕ แล้ว ปลงภาระได้แล้ว ดังในเสกขสุตฺร^{๑๐} พระผู้มีพระภาคตรัสตอบคำถามของภิกษุรูปหนึ่งว่า ที่เรียกว่า “เสขะ” เพราะยังต้องศึกษา ศึกษาอะไร คือ ศึกษาอภิสัสสิกขาบ้าง อภิจิตตสิกขาบ้าง อภิปญญาสิกขาบ้าง

ภิกษุ ที่เรียกว่า เสขะ เพราะยังต้องศึกษา
ญาณในความสิ้นกิเลสย่อมเกิดขึ้นแก่พระเสขะ
ผู้กำลังศึกษาและปฏิบัติตามทางสายตรงก่อน
ลำดับต่อจากนั้นอรหัตตผลจึงเกิด
ต่อจากนั้น ญาณในความสิ้นไปแห่งภวสังโยชน์ว่า
“วิมุตติของเราไม่กำเริบ” ย่อมเกิดขึ้นแก่ท่านผู้หลุดพ้นด้วยอรหัตตผล

ผู้จบการศึกษาในความหมายของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงคือผู้บรรลุพระอรหัตตผล หรือผู้ที่ถึงวิมุตติแล้ว เมื่อจบการศึกษาแล้ว พระอรหันต์ทั้งหลายจึงทำงานเพื่อสังคมโลกต่อไปอย่างมีความสุข

๕) ไตรสิกขาเป็นหลักยืนยันความไม่สูญเปล่าและเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์

การปฏิบัติตามระบบไตรสิกขาถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติตามแนวทางของพระอริยบุคคลที่เคยปฏิบัติมาแล้ว เป็นการปฏิบัติที่มีเป้าหมายและสามารถยืนยันได้ว่าจะต้องประสบความสำเร็จอย่างแน่นอน ชีวิตของผู้ที่หมั่นไม่สูญเปล่า ไม่เป็นหมัน ไม่เสียที่ได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนาในปฐมสิกขาสุตฺรและตติยสิกขาสุตฺร^{๑๑} พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายถึงเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์และความไม่สูญเปล่าแห่งการปฏิบัติตามไตรสิกขา ว่า

^{๑๐} อภฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖/๓๑๒.

^{๑๑} อภฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๓๑๔.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิให้บริบูรณ์ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นส่วนละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่านี้เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เธอทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทำได้เพียงบางส่วนย่อมให้สำเร็จได้บางส่วน ผู้ทำได้บริบูรณ์ย่อมให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ด้วยประการฉะนี้แล เรากล่าวว่าสิกขาบททั้งหลายไม่เป็นหมันเลย

และในตติยสิกขาสสูตร^{๑๒}พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อีกว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิให้บริบูรณ์ มีปกติทำปัญญาให้บริบูรณ์ เธอทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน หรือเมื่อยังไม่บรรลु ยังไม่รู้แจ้งอรหัตตนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นอันตรปรีนิพพายี หรือเมื่อยังไม่บรรลุ ยังไม่รู้แจ้งอรหัตตนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นอุทังคปัจจุ-ปรีนิพพายี หรือเมื่อยังไม่บรรลุ ยังไม่รู้แจ้งอรหัตตนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นอสังขารปรีนิพพายี หรือเมื่อยังไม่บรรลุ ยังไม่รู้แจ้งอรหัตตนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นสสังขารปรีนิพพายี หรือเมื่อยังไม่บรรลุ ยังไม่รู้แจ้งอรหัตตนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นอุทังคโสโธ-อกนิฏฐคามี หรือเมื่อยังไม่บรรลุ ยังไม่รู้แจ้งอรหัตตนั้น เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะระคะ โทสะ โมหะเบาบาง เธอจึงเป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ หรือเมื่อยังไม่บรรลุ ยังไม่รู้แจ้งอรหัตตนั้น เพราะสังโยชน์ ๓ ประการ สิ้นไป เธอจึงเป็นเอกพีชีโสदानัน เกิดเป็นมนุษย์อีกเพียงภพเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ หรือเมื่อยังไม่บรรลุ ยังไม่รู้แจ้งอรหัตตนั้น เพราะสังโยชน์ ๓ ประการ สิ้นไป เธอจึงเป็นโกลังโกลโสदानัน ท่องเที่ยวไปสุตตระกุล ๒ หรือ ๓ ตระกุล ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ หรือเมื่อยังไม่บรรลุ ยังไม่รู้แจ้งอรหัตตนั้น เพราะสังโยชน์ ๓ ประการ สิ้นไป เธอจึงเป็นสัตตักขัตตปุรมโสदानัน ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์อย่างมาก ๗ ครั้ง ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

^{๑๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๔/๓๑๗-๓๑๘.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทำได้บริบูรณ์ย่อมให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ผู้ทำได้เพียงบางส่วนย่อมให้สำเร็จได้บางส่วน ด้วยประการฉะนี้แล เรากล่าวว่าสิกขาบททั้งหลายไม่เป็นหมันเลย

จะเห็นได้ว่าความสำคัญของไตรสิกขาตามที่ยกพระพุทธพจน์ในพระสูตรต่างๆ มา ดังนี้ มีความสำคัญอย่างมากต่อความเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ต่อการดำเนินชีวิตและการทำให้แจ้งพระนิพพาน เป็นเสมือนเครื่องมือสำหรับปฏิบัติ เพื่อข้ามสังสารวัฏให้ได้ทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป นอกจากพระพุทธพจน์แล้ว พระมหาเถระซึ่งเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงระบบของไตรสิกขาที่มีผลต่อเนื่องกัน ดังนี้

พระพุทธโฆสาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า

อุปนิสัยแห่งความเป็นผู้มีวิชา ๓ ทรงประกาศด้วยศีล เพราะโยคีบุคคลอาศัยศีลสมบัติจึงบรรลุวิชา ๓ ได้ อื่นจากศีลสมบัติแล้วหาบรรลุได้ไม่ อุปนิสัยแห่งความเป็นผู้มีอภิญญา ๖ ทรงประกาศด้วยสมาธิ เพราะโยคีบุคคลอาศัยสมาธิสมบัติแล้วจึงจะบรรลุอภิญญา ๖ ได้ อื่นจากสมาธิสมบัติแล้วหาบรรลุได้ไม่ อุปนิสัยแห่งความแตกฉานในปฏิสัมภิกขา ทรงประกาศด้วยปัญญา เพราะโยคีบุคคลอาศัยปัญญาสมบัติแล้ว จึงจะบรรลุปฏิสัมภิกขา ๔ ได้ มีใช่ด้วยเหตุอย่างอื่น

อนึ่ง การเว้นส่วนสุดคือกามสุขัลลิกานุโยค ทรงประกาศด้วยศีล การเว้นส่วนสุดคืออัตตกิลมณานุโยคทรงประกาศด้วยสมาธิ การส้องเสพมัชฌิมาปฏิบัติทาทรงประกาศด้วยปัญญา อนึ่ง อุบายเป็นเครื่องก้าวล่วงอุบาย ทรงประกาศด้วยศีล อุบายเป็นเครื่องก้าวล่วงกามธาตุทรงประกาศด้วยสมาธิ อุบายเป็นเครื่องก้าวล่วงภพทั้งปวงทรงประกาศด้วยปัญญา อนึ่ง การประหามกิลเสด้วยอำนาจตัดทั้งภพาทรงประกาศด้วยศีล การประหามกิลเสด้วยอำนาจจักกัณขันทนุภาพทรงประกาศด้วยสมาธิ การประหามกิลเสด้วยอำนาจสมุจเฉทภพาทรงประกาศด้วยปัญญา อนึ่ง ปฏิบัติกรรมชั้นส่วนละเมิดแห่งกิลเสทั้งหลาย ทรงประกาศด้วยศีล ปฏิบัติกรรมชั้นครอบงำจิตทรงประกาศด้วยสมาธิ ปฏิบัติกรรมชั้นอนุสัยทรงประกาศด้วยปัญญา อนึ่ง การชำระสังกิลเสชั้นทุจริต ทรงประกาศด้วยศีล การชำระสังกิลเสชั้นต้นหาทรงประกาศด้วยสมาธิ การชำระสังกิลเสชั้นกิฎฐิ ทรงประกาศด้วยปัญญา

อนึ่ง เหตุแห่งความเป็นพระโสदानันและพระสกทาคามี ทรงประกาศด้วยศีล เหตุแห่งความเป็นพระอนาคามีทรงประกาศด้วยสมาธิ เหตุแห่งความเป็นพระอรหันต์

ทรงประกาศด้วยปัญญา จริ่งอยู่ พระโสดาบัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย” พระสกทาคามีก็เช่นกัน พระอนาคามี ตรัสว่า “เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ” ส่วนพระอรหันต์ ตรัสว่า “เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในปัญญา”^{๙๓}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า สรรพสิ่งในโลกล้วนเป็นไปตามหลักไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าหลงใหลปรารถนาหรือน่ายึดถือ หากใครเข้าไปยึดมั่นด้วยอุปาทานทั้ง ๕ ด้วยอำนาจของอวิชชา ก็เกิดความทุกข์ พระพุทธองค์ทรงสอนให้หลุดพ้นจากอำนาจนั้น โดยใช้ ศีล สมาธิ และปัญญา หรือ หลักไตรสิกขา ดังนี้

ศีล หรือ สิลสิกขา หมายถึง การประพฤติที่ติงตามระเบียบ วินัย ข้อบังคับ กฎ กติกาของสังคม ไม่ทำให้อื่นเดือดร้อน ไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อน ทั้งกายและใจ ในทางศาสนาเรียกว่า ศีล ๕ ศีล ๘ เป็นต้น ส่วนในทางบ้านเมืองเรียกว่า กฎหมาย บุคคลผู้มีศีล เป็นเบื้องต้นย่อมมีโอกาสการเป็นปกติทางกายพร้อมที่จะพัฒนาจิตไปสู่ขั้นต่อไปคือ สมาธิ

สมาธิ หรือ จิตตสิกขา เป็นอาการขั้นต่อไปของจิตที่ต่อเนื่องจากศีลสิกขา เพราะเมื่อกายอยู่ในอาการสงบ จิตก็สงบ พร้อมทั้งจะพิจารณาสืบค้นหาเหตุผลของสรรพสิ่งว่า สิ่งที่กำลังอุปติขึ้น เป็นเหตุให้มีอุปาทานเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ให้เกิดทุกข์หรือไม่

ปัญญา หรือ ปัญญาสิกขา เป็นอาการที่ต่อเนื่องจากศีลสิกขา และ จิตตสิกขา โดยเมื่อกาย ใจอยู่ในอาการสงบ ก็สามารถใช้ปัญญาพิจารณาด้วยเหตุและผล เข้าใจสรรพสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงว่า เป็นไปด้วยอำนาจของอุปาทาน และ ไม่หลงเข้าไปยึดติดจนเกิดความทุกข์^{๙๔}

๒.๓ รายละเอียดของไตรสิกขา

ไตรสิกขาถือเป็นหลักสำหรับศึกษาอบรม ฝึกปฏิบัติ อันเป็นการเรียนรู้ เมื่อเรียนรู้แล้วไม่เข้าใจต้องทำให้เข้าใจ หรือกระบวนการทำเริ่มต้นเรียน พิจารณาในเนื้อหาสาระและปฏิบัติตามไตรสิกขา ข้อสำหรับศึกษาการศึกษาข้อปฏิบัติที่พึงศึกษา การฝึกฝนอบรมตนในเรื่องที่พึงศึกษา ๓ อย่างคือ

^{๙๓} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธจาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร) พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ปรีณิต, ๒๕๔๖), ข้อ ๕ หน้า ๗-๘.

^{๙๔} พุทธทาส ภิกขุ (๒๕๓๕ : ๒๐-๔๓).

๒.๓.๑ อธิศีลสิกขา (Training in Higher Morality)

การฝึกอบรมในด้านความประพฤติทางกาย วาจา และอาชีพคือ การควบคุมกาย วาจา ให้เป็นปกติคำว่า “อธิ” แปลว่า ยิ่ง ใหญ่ คำว่า “ศีล” แปลตามตัวอักษรว่า ปกติ เย็น คำว่า “สิกขา” แปลว่า ศึกษา การฝึกอบรม เมื่อรวมกันเข้าเป็นอธิศีลสิกขา หมายถึง การฝึกอบรมในด้านความประพฤติทางกาย วาจาให้เป็นปกติยิ่งขึ้นคือ ศึกษาเรื่องศีล อบรมปฏิบัติให้ถูกต้องดีงาม ให้ถูกต้องตามหลัก จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลัก มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลักอินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ และสันโดษ

ความหมายและประเภทของศีล

โดยความหมายแล้ว ศีลกับวินัยมีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันโดยพยัญชนะเท่านั้น ศีลคือการสำรวมระวัง การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยมีเจตนาในการรักษา มีฐานที่ตั้งคือหิริโอตตปะปะความละอายและความเกรงกลัวต่อบาปทุจริต หากปราศจากหิริโอตตปะปะก็ไม่อาจรักษาศีลให้บริสุทธิ์ได้ ข้อนี้เรียกว่าสังวรวินัยก็ได้ และวินัยก็เป็นข้อปฏิบัติที่มีทั้งข้อห้ามและข้ออนุญาตให้ทำ วินัยเป็นข้อปฏิบัติสำหรับละกิเลสอย่างหยาบ เช่น การงดเว้นจากการรับประทานอาหารในเวลาวิกาลของพระภิกษุสามเณร ข้อนี้เรียกว่าศีลก็ได้ เป็นวินัยก็ได้คือเป็นชั้นดีวินัย

พระสารีบุตรได้ตั้งเป็นคำถามคำตอบเกี่ยวกับศีลว่า อะไรชื่อว่าศีล ศีลมีเท่าไร ศีลมีอะไร เป็นสมุฏฐาน ศีลเป็นที่รวมแห่งธรรมอะไร

คำตอบคือ เจตนาชื่อว่าศีล เจตสิกชื่อว่าศีล ความสำรวมชื่อว่าศีล ความไม่ส่งละเมิดชื่อว่าศีล^{๙๕} และศีลมี ๓ คือ (๑) กุศลศีล (๒) อกุศลศีล (๓) อัพยาทศีล กุศลศีล มีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน อกุศลศีลมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน อัพยาทศีล มีอัพยาทจิตเป็น สมุฏฐาน ศีลเป็นที่รวมแห่งความสำรวม เป็นที่รวมแห่งความไม่ส่งละเมิด เป็นที่รวมแห่งเจตนาที่เกิดในขณะสำรวมและไม่ส่งละเมิดนั้น^{๙๖}

ความหมายของศีลที่เป็นกุศลกรรมบถ ๑๐

นอกจากนี้พระสารีบุตรยังได้ขยายความหมายของศีลครอบคลุมเรื่องกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่าสำรวมปาณาติบาต ...ไม่ส่งละเมิดปาณาติบาต สำรวม

^{๙๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๔/๖๐.

อกินนาทาน ...ไม่ล่วงละเมิดอกินนาทาน ...ไม่ล่วงละเมิดกาเมสุมิฉฉาจาร ...ไม่ล่วงละเมิดกาเมสุมิฉฉาจาร
 ...ไม่ล่วงละเมิดมุสสาวาท ...ไม่ล่วงละเมิดมุสสาวาท ...ไม่ล่วงละเมิดปิสุณาวาจา ...ไม่ล่วงละเมิดปิสุณาวาจา ...ไม่ล่วงละเมิด
 ...ไม่ล่วงละเมิดมุสสาวาท ...ไม่ล่วงละเมิดมุสสาวาท ...ไม่ล่วงละเมิดสัมมัตตปาปะ ...ไม่ล่วงละเมิดสัมมัตตปาปะ ...ไม่ล่วงละเมิด
 ...ไม่ล่วงละเมิดอกิขณา ...ไม่ล่วงละเมิดอกิขณา ...ไม่ล่วงละเมิดพยาบาท ...ไม่ล่วงละเมิดพยาบาท ...ไม่ล่วงละเมิดมิฉฉาปฏิ
 ...ไม่ล่วงละเมิดมิฉฉาปฏิ^{๑๖}

ความหมายของศีลที่เป็นขั้นของการดับนิรวณ ๕ และสมาบัติ ๘

ขยายครอบคลุมถึงนิรวณ ๕ ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่าสำรวมกามฉันทะด้วย
 เนกขัมมะ ไม่ล่วงละเมิดกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ ... พยาบาทด้วย อพยาบาท ... ถึงมีทระด้วย
 อาโลกสัญญา ... อุทธัจจะด้วยอวิกષปะ ... วิจิกิจฉาด้วยอัมมวัตถาน ... อวิชชาด้วยญาณ สำรวม
 อรติด้วยปามุชชะ ไม่ล่วงละเมิดอรติด้วยปามุชชะ

ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่าสำรวมนิรวณด้วยปฐมฌาน ... ไม่ล่วงละเมิดนิรวณด้วย
 ปฐมฌาน ... วิตกวิจารณ์ด้วยทุติยฌาน ... ปิติดด้วยตติยฌาน ... สุขและทุกขด้วยจตุตถฌาน ...
 รูปสัญญา ปฏิขสัญญา นานัตตสัญญาด้วยอากาศานัญจายตนสมาบัติ ... อากาศานัญจายตน
 สมาบัติด้วยวิญญาณัญจายตนสัญญา ... วิญญาณัญจายตนสัญญาด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ
 สำรวมอากิญจัญญายตนสัญญาด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ไม่ล่วงละเมิดอากิญ
 จัญญายตนสัญญาด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ

ความหมายของศีลขั้นละเอียดย

ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่าสำรวมนิจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ไม่ล่วงละเมิด
 นิจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ... สุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสสนา ... อัตตสัญญาด้วยอนัตตานุ
 ปัสสนา ... นันทิตด้วยนิพพิทานุปัสสนา ... รากะด้วยวิราคานุปัสสนา ... สมุททัยด้วยนิโรธานุปัสสนา
 ... อาทาทะด้วยปฏินิสัคคานุปัสสนา ... ฆนสัญญาด้วยขยานุปัสสนา ... อายุหะด้วยยานุปัสสนา
 ... ธูสัญญาด้วยวิปริณามานุปัสสนา ... นิमितด้วยอนิมิตตานุปัสสนา ... ปณิธิด้วย
 อัปปณิตตานุปัสสนา ... อภินิเวสด้วยสุญญตานุปัสสนา ... สาราทานากินิเวสด้วยอธิปัญญา
 ทัมมวิปัสสนา ... สัมโมหากินิเวสด้วยภวตัญญาทัสสนะ ... อภยาลกนิเวสด้วยอาทิตยานุปัสสนา
 ... อัปปฏิสังขาทัญญานุปัสสนา ... สำรวมสัญญาภาวนิตยด้วยวิวิฏฏานานุปัสสนา ไม่ล่วงละเมิด
 สัญญาภาวนิตยด้วยวิวิฏฏานานุปัสสนา

^{๑๖} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

^{๑๗} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๐/๖๐-๖๑.

ความหมายของศีลขั้นโลกุตตระ

ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่าสำรวมกิเลสที่ตั้งอยู่รวมกันกับทิวฏฐิตด้วยโสตาปัตติมรรค
 ...ไม่ล่วงละเมิดกิเลสที่ตั้งอยู่รวมกันกับทิวฏฐิตด้วยโสตาปัตติมรรค ... กิเลสอย่างหยาบด้วยสกทาคามิ
 ... มรรค ... กิเลสอย่างละเอียดด้วยอนาคามิมรรค ... สำรวมกิเลสทั้งปวงด้วยอหัตตมรรค ไม่ล่วง
 ... ละเมิดกิเลสทั้งปวงด้วยอหัตตมรรค^{๑๘}

นอกจากความหมายของศีลแล้ว พระสารีบุตรได้กล่าวถึงประเภทของศีล ดังนี้ ศีล
 ๕ ประเภท คือ

๑. การละปาณาติบาต ชื่อว่าศีล
๒. การเว้นปาณาติบาต ชื่อว่าศีล
๓. เจตนาที่เป็นข้าศึกต่อปาณาติบาต ชื่อว่าศีล
๔. ความสำรวมปาณาติบาต ชื่อว่าศีล
๕. ความไม่ล่วงละเมิดปาณาติบาต ชื่อว่าศีล

ศีลดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เดือดร้อนใจ เพื่อปราโมทย์ เพื่อปิติ เพื่อปัสสัทธิ
 เพื่อโสมนัส เพื่อการปฏิบัติโดยเอื้อเฟื้อ เพื่อความเจริญ เพื่อทำให้มาก เพื่อเป็นเครื่องประดับ
 เพื่อเป็นเครื่องป้องกัน เพื่อเป็นเครื่องแฉกแฉม เพื่อความสมบูรณ์ ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย
 โดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อบรรเทา เพื่อบรรเทา เพื่อบรรเทา เพื่อบรรเทา

อนึ่ง พระสารีบุตรได้ขยายศีลขั้นละเอียดไปจนถึงอหัตตมรรค ดังนี้

๑. การละกิเลสทั้งปวงด้วยอหัตตมรรค ชื่อว่าศีล
๒. การเว้นกิเลสทั้งปวงด้วยอหัตตมรรค ชื่อว่าศีล
๓. เจตนาที่เป็นข้าศึกต่อกิเลสทั้งปวงด้วยอหัตตมรรค ชื่อว่าศีล
๔. ความสำรวมกิเลสทั้งปวงด้วยอหัตตมรรค ชื่อว่าศีล
๕. ความไม่ล่วงละเมิดกิเลสทั้งปวงด้วยอหัตตมรรค ชื่อว่าศีล

ศีลดังกล่าวนี้ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เดือดร้อน เพื่อปราโมทย์ เพื่อปิติ เพื่อปัสสัทธิ
 เพื่อโสมนัส เพื่อการปฏิบัติโดยเอื้อเฟื้อ เพื่อความเจริญ เพื่อทำให้มาก เพื่อเป็นเครื่องประดับ

^{๑๘} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๑-๖๒.

เพื่อเป็นเครื่องป้องกัน เพื่อเป็นเครื่องแวดล้อม เพื่อความสมบูรณ์ ย่อมเป็นไปเพื่อความ
เบื่อง่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อยุติ เพื่อยุติ เพื่อยุติ เพื่อยุติ^{๑๙}

ความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวมแห่งศีลดังกล่าวนี้ ชื่อว่าอภิสัส จิตที่ตั้งอยู่ในความบริสุทธิ์
ด้วยความสำรวม ย่อมไม่ฟุ้งซ่าน ขวามบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอภิจิต พระโยคาวจร
เห็นความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวมโดยชอบ เห็นความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่านโดยชอบ
ความบริสุทธิ์แห่งความเห็น (ทั้งสองประการนี้) ชื่อว่าอภินิญา บรรดาความสำรวมความไม่ฟุ้งซ่าน
และความเห็นนั้นความสำรวม ชื่อว่าอภิสัสสิกขา ความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอภิจิตตสิกขา ความเห็น
ชื่อว่าอภินิญาสิกขา^{๒๐}

ในวิสุทธิมรรค^{๒๑} พระพุทธโฆสะจารย์ได้จัดประเภทของศีลไว้หลายประเภท ตั้งแต่ศีล

๑ ประเภทจนถึงศีล ๕ ประเภทดังนี้

ศีล ๑ ประเภท คือศีลโดยลักษณะคือความปกติของตน

ศีล ๒ ประเภท คือจาริตตศีลและวาริตตศีล

อภิสาจาริกศีลและอาทิพรหมจริยิกศีล
วิรัตศีลและอวิรัตศีล นิสสัคศีลและอนิสสัคศีล
กาลปริยัตตศีลและอาปาดโกฏิกศีล
สปริยัตตศีลและอปริยัตตศีลโลกียศีลและโลกุตตรศีล

ศีล ๓ ประเภท คือหีนศีล มัชฌิมศีล ปณีตศีล

อิตตธาธิปไตยยศีล โลกาธิปไตยยศีล และธัมมาธิปไตยยศีล
ปรัมมังกุลศีล อปรัมมังกุลศีล และปฏิบัติสัทธศีล
วิสุทธศีล อวิสุทธศีล และเวมตสิกศีล
เสกขศีล อเสกขศีลและเนาเสกขานาเสกขศีล.

ศีล ๔ ประเภท คือหानภากิยศีล วิติภากิยศีล วิเสสภากิยศีล และนิพเพชภากิยศีล

ภิกขุศีล ภิกขุณีศีล อนุปสัมปັນนศีล และคหัญญุศีล

^{๑๙} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๑-๖๒.

^{๒๐} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๒/๖๔.

^{๒๑} พระพุทธโฆสะเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๕-๑๖.

ปกติศีล อาจารย์ศีล ธัมมตาศีล และปุพพเหตุกศีล

ปาติโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวปาริสุทธศีล และปัจฉยสันนิสสัคศีล

ศีล ๕ ประเภท คือปริยัตตปาริสุทธศีล อปริยัตตปาริสุทธศีล ปริปุณณปาริสุทธศีล
อปรัมมังกุลปาริสุทธศีล ปฏิบัติสัทธปาริสุทธศีล และปหานศีล เวมณศีล เจตนาศีล สังวรศีล
และอวิติกมศีล

ศีล ๕ ประเภทตรงกับปฏิสัมภิทามรรค ความหมายของศีลแต่ละประเภทมีกล่าวไว้
อย่างละเอียดในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ผู้สนใจรายละเอียดโปรดศึกษาได้จากวิสุทธิมรรคตอนว่าด้วย
ศีลนิเทศเกิด

ในมังคลัตถที่ปณี พระสิริมงคลจารย์ได้จัดประเภทวินัยไว้ ๒ ประเภท คือ

๑. อคคาริยวินัย คือ วินัยสำหรับคฤหัสถ์

๒. อนาคาริยวินัย คือ วินัยสำหรับบรรพชิต

๑. **อคาริยวินัย** เป็นวินัยที่บัญญัติขึ้นสำหรับประชาชนทั่วไป ได้แก่ ศีล ๕ และ
ศีล ๘ ซึ่งมีสาระสำคัญ ดังนี้

๑.๑ **ศีล ๕** มีชื่อเรียกอย่างอื่น คือ เบญจศีล หรือ นิจศีล เป็นศีลที่ประชาชน
ทั่วไปจะต้องรักษาเป็นประจำ เพราะเป็นกฎแห่งความประพฤติที่ทำให้คนเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นการ
ยกระดับจิตใจให้สูงกว่าสัตว์ จึงเรียกว่า “มนุษยธรรม” ศีล ๕ ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวระมะณี การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. อสันทนทานา เวระมะณี การงดเว้นจากการลักทรัพย์

๓. กามสุมิจฉาชารา เวระมะณี การงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

๔. มุสาวาทา เวระมะณี การงดเว้นจากการพูดเท็จ

๕) สุราเมระยะมัชชะปะมาทัฏฐานา เวระมะณี การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา
คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๑.๒ **ศีล ๘** มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ศีลอุโบสถ” เป็นศีลสำหรับประชาชน
ผู้มีศรัทธาที่จะปฏิบัติให้สูงขึ้นจากศีล ๕ ศีล ๘ หรือ อุโบสถศีลนี้ มีกำหนดระยะเวลาในการ
รักษา คือ รักษาในวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง กำหนดให้รักษาในวันขึ้นหรือแรม ๘ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ
เดือนละ ๔ ครั้ง ส่วนใหญ่นิยมรักษากันในเทศกาลเข้าพรรษา

ในประเทศไทย มีสตรีส่วนหนึ่งซึ่งมีศรัทธาที่จะรักษาศิล ๘ เป็นประจำ จึงเกิดมีพิธีบวชขึ้นอย่างหนึ่ง คือ การบวชชี ซึ่งคนไทยทั่วไปก็รู้จักทั่วไป ศิล ๘ หรือ ศิลอุโบสถ ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวระมะณี	การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวระมะณี	การงดเว้นจากการลักทรัพย์
๓. อหะรัทมะจะริยา เวระมะณี	การงดเว้นจากการประพฤติดีพิศพรหมจรรย์
๔. มุสาวาทา เวระมะณี	การงดเว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรัยเมถุนา เวระมะณี	การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
๖. วิกาลโภชนา เวระมะณี	การงดเว้นจากการรับประทานอาหารในเวลาวิกาลคือ ตั้งแต่เที่ยงวันถึงรุ่งอรุณของวันใหม่
๗. นัจจะคิตะวาทีตะวิสุกะทัสสะนา มาลาคันธะวิเลปะนะธาระณะ-มัถณะะวิภูณัฐรานา เวระมะณี	การเว้นจากการดูการฟ้อนรำขับร้องและประโคมดนตรี จากการทัดทรงดอกไม้ ลูบไล้ของหอม และตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องย้อมเครื่องทาทุกชนิด
๘. อุจจาสะยะนะมหาสะยะนา เวระมะณี	การงดเว้นจากการนอนบนที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ ซึ่งยัดด้วยนุ่นและสำลี

๒. **อนาคาริยวินัย** เป็นวินัยสำหรับบรรพชิตหรือนักบวชในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศิล ๑๐ ศิล ๒๒๗ และ ศิล ๓๑๑ ซึ่งมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

๒.๑ ศิล ๑๐ เป็นศิลสำหรับสามเณร ซึ่งจะต้องรักษาเป็นประจำ ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวระมะณี	การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวระมะณี	การงดเว้นจากการลักทรัพย์
๓. อหะรัทมะจะริยา เวระมะณี	การงดเว้นจากการประพฤติดีพิศพรหมจรรย์
๔. มุสาวาทา เวระมะณี	การงดเว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรัยเมถุนา เวระมะณี	การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๖. วิกาลโภชนา เวระมะณี	การงดเว้นจากการรับประทานอาหารในเวลาวิกาลคือ ตั้งแต่เที่ยงวันถึงรุ่งอรุณของวันใหม่
๗. นัจจะคิตะวาทีตะวิสุกะทัสสะนา เวระมะณี	การเว้นจากการดูการฟ้อนรำขับร้องและประโคมดนตรี
๘. มาลาคันธะวิเลปะนะธาระณะ-มัถณะะวิภูณัฐรานา เวระมะณี	การงดเว้นจากการทัดทรงดอกไม้ ลูบไล้ของหอม และตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องย้อมเครื่องทาทุกชนิด
๙. อุจจาสะยะนะมหาสะยะนา เวระมะณี	การงดเว้นจากการนอนบนที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ ซึ่งยัดด้วยนุ่นและสำลี
๑๐. ชาตะรุประะชะตะ-ปะฏิคคะตมะนา เวระมะณี	การงดเว้นจากการรับเงินและทอง

๒.๒ ศิล ๒๒๗ เป็นศิลสำหรับภิกษุที่จะต้องปฏิบัติเป็นประจำความจริงหลักปฏิบัติของภิกษุนั้นไม่มีเฉพาะศิล ๒๒๗ นี้เท่านั้น แต่มีหลักปฏิบัติอื่นอีกหลายอย่าง ศิล ๒๒๗ ข้อนีเป็นส่วนหนึ่งในหลักปฏิบัติเหล่านั้น บางทีเรียกชื่อว่า "ปาติโมกข์สังวร" เพราะศิลเหล่านี้บัญญัติไว้ในพระปาติโมกข์ ได้แก่

๑. ปาราชิก ๔ เป็นอาบัติหนัก ภิกษุที่ต้องเข้าแล้วต้องขาดจากความเป็นภิกษุทันที และจะกลับไปบวชเป็นภิกษุอีกไม่ได้
๒. สังฆาทิเสส ๑๓ เป็นอาบัติหนักรองลงมาจากปาราชิก ต้องแล้วสามารถแก้ไขได้ด้วยการอยู่ปริวาสหรืออยู่กรรม
๓. อนินย ๒ เป็นศีลขันธ์ของอาบัติชนิดหนึ่งซึ่งไม่ว่าจะปรับโทษของผู้กระทำผิดในฐานอะไร อาจจะไม่ปรับด้วยอาบัติปาราชิก หรือ สังฆาทิเสส แล้วแต่เหตุการณ์นั้น
๔. นิสสังคิยาปัจฉิม ๓๐ เป็นอาบัติที่ภิกษุต้องแล้ว จะต้องสละสิ่งของนั้นเสียจึงจะแสดงอาบัติได้
๕. ปาจิตตีย์ ๔๒ เป็นอาบัติที่ภิกษุต้องแล้ว ต้องแสดงต่อหน้าภิกษุอื่น
๖. ปาฏิเทสนียะ ๕ เป็นอาบัติเกี่ยวกับมารยาท เมื่อภิกษุต้องแล้วต้องแสดงคืน
๗. เสขิยัตถ ๗๕ เป็นข้อปฏิบัติของภิกษุ ภิกษุใดปฏิบัติผิด ต้องว่ากล่าวตักเตือน
๘. อธิกรณสมถะ ๗ เป็นวิธีระงับเรื่องราวที่เกิดขึ้น

๒.๓ ศิล ๓๑๑ เป็นศิลปะสำหรับภิกษุณีที่จะต้องถือปฏิบัติเป็นประจำ แต่ในปัจจุบันนี้ ภิกษุณีไม่มีปรากฏให้เห็นแล้ว

การรักษาศีล

การรักษาศีลไม่ว่าจะเป็นศีลประเภทใดก็ตาม ผู้รักษาคือต้องทำการสมาทานศีล ตั้งใจที่จะรักษาโดยไม่ล่วงละเมิด กล่าวคือต้องประกอบด้วยเจตนาในการที่จะรักษา การสมาทานท่านเรียกว่า "วิริตี" แปลว่า เว้น การงดเว้น แยกได้ ๓ ประการคือ

๑. สัมปัตตวิริตี คือการงดเว้นที่ถึงพร้อมด้วยเหตุคือ เมื่อมีเหตุให้ละเมิดศีล แต่ยังสามารถงดเว้นได้โดยความรู้สึกผิดชอบในขณะนั้น ทั้งๆ ที่ยังมีได้สมาทานศีลมาก่อน
๒. สมาทานวิริตี คือการงดเว้นด้วยการสมาทานคือ การรับศีลหรือการเปล่งวาจาปฏิญาณว่าจะงดเว้น สละได้แม้ชีวิต
๓. สมุจเฉตวิริตี คือการงดเว้นอย่างเด็ดขาดคือ ไม่มีแม้แต่ในความคิดที่จะละเมิดศีล เพราะในความประพฤติของเขาก็มีศีลอยู่ในตัวแล้ว ไม่ต้องรักษา คือ ศีลของอริยบุคคล^{๒๒}

กล่าวโดยสรุป ศิล หมายถึงความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจา ให้ตั้งอยู่ในความตั้งงาม การรักษากบฏิตตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติ ในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ขวามสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ และยังมักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า "อธิศีลสิกขา" ด้วย

พระพุทธโฆสจารย์ได้กล่าวถึงความผ่องแผ้วแห่งศีลไว้ดังนี้

ภาวะที่ที่ศีลไม่ขาดเป็นต้น ท่านสงเคราะห์ด้วยความไม่แตกแห่งสิกขาบททั้งหลายโดยสิ้นเชิง ๑ ด้วยการทำความสิกขาบททั้งหลายที่ท่านได้คิดได้จนแตกแล้ว ๑ ด้วยความไม่มีเมถุนสังโยค ๗ ประการ ๑ ด้วยข้อปฏิบัติอื่นๆ คือความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปธรรมทั้งหลาย เช่นความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความริษยา ความตระหนี่ ความมารยา ความโอ้อวด ความหัวดี ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความมัวเมา ความเลินเล่อ ๑ ด้วยความบังเกิดแห่งคุณทั้งหลายมีอาทิเช่น ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ๑

^{๒๒} อภิ.ส.อ. (บาลี) ๑๕๑

จริงอยู่ ศิลเหล่านี้แต่ไม่ขาดเพื่อต้องการลาภเป็นต้นก็ดี แม้ศีลที่ขาดไปด้วยโทษคือความประมาทแต่ทำคืนแล้วก็ดี ศิลที่อันเมถุนสังโยคหรือบาปธรรมมีความโกรธและความผูกโกรธเป็นต้น ไม่ได้เข้าไปทำลายเสียก็ดี ศิลเหล่านั้นท่านเรียกว่าไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย โดยประการทั้งปวง และศีลเหล่านั้นแหละ ชื่อว่ากุชิสสะ เพราะสร้างความเป็นไท ชื่อวิญญูปัสตถะ เพราะผู้รู้ทั้งหลายสรรเสริญ ชื่ออปรวามัญฐะเพราะอันค้นหาและทิวฏฐ์ทั้งหลายไม่ถูกต้องแล้ว ชื่อว่าสมาธิสังวัตตนิกะ เพราะยังอุบารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิให้เป็นไปโดยง่าย ๆ เพราะเหตุอันอันภาวะที่ศีลไม่ขาดเป็นต้นนี้ พึงทราบว่าเป็นความผ่องแผ้วแห่งศีลเหล่านั้น ก็แลความผ่องแผ้วนี้ นั้นย่อมสำเร็จด้วยอาการ ๒ คือ ด้วยการเห็นโทษแห่งศีลวิบัติ ด้วยการเห็นอานิสงส์แห่งศีลสมบัติ^{๒๓}

จึงกล่าวได้ว่า การรักษาศีลให้บริสุทธิ์เพื่อเป็นฐานแก่สมาธินั้นต้องเริ่มจากเจตนาที่เป็นกุศล รู้ความหมายและความสำคัญของศีล รู้ประเภทของศีลอย่างละเอียดตั้งแต่ระดับศีลพื้นฐานไปจนถึงศีลระดับโลกุตตระ และมองเห็นความเศร้าหมองเห็นความผ่องแผ้วแห่งศีลอย่างแท้จริง เมื่อเข้าใจวิธีการรักษาศีลดีแล้ว พึงศึกษาเรื่องอธิจิตตสิกขาต่อไป

๒.๓.๒ อธิจิตตสิกขาหรือสมาธิสิกขา (Training in Higher Morality or Concentration) การศึกษาหรือปฏิบัติโดยทำจิตให้แน่วแน่นคง เรียกว่า "อธิจิตตสิกขา" สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต หรือ ภาวะที่จิตสงบนิ่งอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง สมาธิสิกขา หมายถึง การควบคุม หรือบังคับจิตให้ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว วอกแวกไปตามอารมณ์ต่างๆ คือ ศึกษาเรื่องจิต อบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ ได้แก่ การบำเพ็ญสมถกรรมฐานของผู้สมบูรณ์ด้วยอริยศีลชั้นธัมมจักขุผลญาณ ๔

อธิจิตตสิกขา คือ การศึกษาทางด้านจิตใจหรือระดับจิตใจ ได้แก่ การพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิตใจในด้านคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา มีไมตรี เห็นอกเห็นใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สุภาพอ่อนโยน เคารพ ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น รวมถึงความสามารถทางจิตขวามเข้มแข็ง มั่นคง เพียรพยายาม กล่าวหาญ อดทน ขยัน รับผิดชอบ มุ่งมั่นแน่วแน่ มีสติ และพึงพอใจ

เมื่อบุคคลมีศีลคือ เป็นผู้สามารถควบคุมกายและวาจาให้เรียบร้อยเป็นปกติแล้ว วัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่งของการรักษาศีล ก็คือ ศีลยอมเป็นไปเพื่อสมาธิ หมายถึง เมื่อ

^{๒๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, ข้อ ๒๑ หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

กายและวาจาสงบแล้ว ก็ง่ายที่จะทำใจให้สงบ เพราะหากกายและวาจาสงบนั้น ความเดือดร้อน ความทุกข์ต่างๆ ก็จะไม่เกิดแก่จิตใจ เมื่อมีศีลบริบูรณ์การสร้างสมาธิให้เกิดขึ้น ก็ทำได้โดยง่าย

ประเภทของสมาธิ

ในคัมภีร์ปฏิบัติสัมภิกามรรค พระสารีบุตรได้กล่าวถึงประเภทของสมาธิไว้ ๑๐ อย่างคือ ปัญญาในการสำรวจตั้งจิตมั่น ชื่อว่าสมาธิภาวนามยญาณ เป็นอย่างไร คือ

สมาธิ ๑ อย่าง ได้แก่ เอกัคคตาจิต สมาธิ ๒ อย่าง ได้แก่

- ๑. โลกียสมาธิ ๒. โลกุตตรสมาธิ

สมาธิ ๓ อย่าง ได้แก่

- ๑. สมาธิที่มีวิตกพิจารณา
- ๒. สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงพิจารณา
- ๓. สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและพิจารณา

สมาธิ ๔ อย่าง ได้แก่

- ๑. สมาธิที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม
- ๒. สมาธิที่เป็นส่วนแห่งความตั้งอยู่
- ๓. สมาธิที่เป็นส่วนแห่งคุณวิเศษ
- ๔. สมาธิที่เป็นส่วนแห่งการชำระกิเลส

สมาธิ ๕ อย่าง ได้แก่

- ๑. สมาธิที่มีปิดแฉไป
- ๒. สมาธิที่มีสุขแฉไป
- ๓. สมาธิที่มีจิตแฉไป
- ๔. สมาธิที่มีแสงสว่างแฉไป
- ๕. สมาธิที่มีการพิจารณาเป็นนิมิต

สมาธิ ๖ อย่าง ได้แก่

- ๑. สมาธิที่จัดเป็นเอกัคคตารมณ์ (มีอารมณ์เดียว) ไม่พุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่ง พุทธานุสสติ
- ๒. ...ธัมมานุสสติ ๓. ...สังฆานุสสติ ๔. ...สีลानุสสติ ๕. ...จาคานุสสติ ๖. ...เทวดา-

านุสสติ

สมาธิ ๗ อย่าง ได้แก่

- ๑. ความฉลาดในสมาธิ
- ๒. ความฉลาดในการเข้าสมาธิ
- ๓. ความฉลาดในการดำรงสมาธิ
- ๔. ความฉลาดในการออกจากสมาธิ
- ๕. ความฉลาดในการใช้สมาธิ
- ๖. ความฉลาดในอารมณ์แห่งสมาธิ
- ๗. ความฉลาดในการนำสมาธิให้สูงๆ ขึ้นไป

สมาธิ ๘ อย่าง ได้แก่

- ๑. สมาธิที่จัดเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่พุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งปฐมฌาน ๒. อาโป-
- กสิณ ๓. เตโชกสิณ ๔. วาโยกสิณ ๕. นิลกสิณ ๖. ปิตกสิณ ๗. โลหิตกสิณ ๘. ...โอทาท-
- กสิณ

สมาธิ ๙ อย่าง ได้แก่

- ๑. รูปร่างสมาธิอย่างต่ำ
- ๒. รูปร่างสมาธิอย่างปานกลาง
- ๓. รูปร่างสมาธิอย่างประณีต
- ๔. อรูปร่างสมาธิอย่างต่ำ
- ๕. อรูปร่างสมาธิอย่างปานกลาง
- ๖. อรูปร่างสมาธิอย่างประณีต
- ๗. สุธมฺมสมาธิ (สมาธิพิจารณาเห็นความว่าง)
- ๘. อนิมิตตสมาธิ (สมาธิพิจารณาเห็นธรรมไม่มีนิมิต)
- ๙. อัปฺปนฺนจิตตสมาธิ (สมาธิพิจารณาเห็นธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา)

สมาธิ ๑๐ อย่าง ได้แก่

- ๑. สมาธิที่จัดเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่พุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอุทฺตามคตสัญญา (ความหมายรู้อากศที่ห้องขึ้น) ๒. ...วินัยกสัญญา (ความหมายรู้อากศที่มีสี่เหลี่ยม) ๓. ...วิบุพพะ-
- สัญญา(ความหมายรู้อากศที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม) ๔. ...วิจจิทกตสัญญา (ความหมายรู้อากศ
- ที่ขาดจากกัน) ๕. ...วิกขยิตกตสัญญา (ความหมายรู้อากศที่ถูกสัตว์กัด) ๖. ...วิกขิตตสัญญา
- (ความหมายรู้อากศที่ระจิดกระจาย) ๗. ...หตวิกขิตตกตสัญญา (ความหมายรู้อากศที่ถูกสับ
- เป็นท่อน) ๘. ...โลหิตกตสัญญา (ความหมายรู้อากศที่มีโลหิต) ๙. ...ปุรุชฺฐกตสัญญา (ความหมายรู้อ

ซากศพที่มีหนอน) ๑๐. สมาธิที่จัดเป็นเอกัคคตารมณไม่หึ่งชันด้วยอำนาจแห่งอภิญญา (ความหมายรู้ซากศพที่มีแต่กระดูก) สมาธิเหล่านี้รวมเป็น ๕๕ อย่าง^{๒๔} นี้เป็นประเภทของสมาธิที่มากับกรรมปฏิบัติสมาธิที่พระสารีบุตรท่านได้จัดไว้

โดยที่ทราบกันไปสมาธิ แบ่งได้ ๓ ระดับ คือ

๑. **ขณิกสมาธิ** สมาธิชั่วขณะ เป็นสมาธิปกติธรรมดาที่เราสามารถปฏิบัติกันในชีวิตประจำวัน ในขณะที่ตั้งใจประกอบกิจการงาน ถือเป็นสมาธิเบื้องต้น
๒. **อุปปจารสมาธิ** เป็นสมาธิระดับกลางคือ สูงขึ้นไปใกล้สมาธิระดับปฐมฌาน ได้แก่ สมาธิหรือความสงบในจวนจะแน่วแน่
๓. **อัปปนาสมาธิ** คือ สมาธิระดับสูง นับตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปจนถึงจตุตถฌาน เป็นสมาธิแน่วแน่สนิท ซึ่งได้แก่ ภาวะแห่งจิตที่เพ่งอารมณ์จนแน่วแน่

การเจริญสมาธิจนประณีตขึ้นตามลำดับภาวะของจิตที่เป็นสมาธิถึงขั้นอัปปนาสมาธิแล้ว เรียกว่า “ฌาน” ฌานมีหลายชั้น โดยทั่วไปนิยมแบ่งออกเป็น ๒ ชั้น ชั้นละ ๔ รวมเป็น ๘ เรียกว่า “ฌาน ๘” หรือ “สมาบัติ ๘” อันเป็นภาวะของจิตที่ลึกซึ้ง

ฌาน ๘ หรือ สมาบัติ ๘

ฌาน ๘ หรือ สมาบัติ ๘ นี้ แบ่งได้ ๒ ชั้น หรือ ๒ ระดับ ระดับละ ๔ คือ

๑. รูปฌานหรือรูปฌาน ๔ ได้แก่

๑.๑ ปฐมฌาน (ฌาน) มีองค์ประกอบ ๕ คือ

- วิตก ได้แก่ การผูกจิตไว้กับวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง
- วิจารณ์ ได้แก่ การคลอเคลีย วนเวียนจิตอยู่กับวัตถุอันจิตได้ผูกไว้
- ปีติ ได้แก่ จิตมีความอึดเหนี่ยว ปราโมทย์ ในขณะที่จิตผูกพันวัตถุนั้น ปีติ เกิดขึ้นได้ เพราะจิตเริ่มจดจ่ออยู่กับสิ่ง ๆ เดียว
- สุข ได้แก่ จิตมีความเยือกเย็น สงบ เป็นสุข
- เอกัคคตา ได้แก่ จิตเป็นใหญ่เพียงหนึ่งเดียว ไม่มีอารมณ์อื่นออกไปจากนี้หรือจิตมีอารมณ์เดียว

^{๒๔} จ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๓/๖๕-๖๘.

๑.๒ **ทุติยฌาน (ฌาน)** มีองค์ประกอบ ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา การละวิตก วิจารณ์ ทำให้เรารู้สึกเบาสบายมากขึ้น

๑.๓ **ตติยฌาน (ฌาน)** มีองค์ประกอบ ๒ คือ สุข และเอกัคคตา จิตมีความสงบเยือกเย็น มีอารมณ์เดียว

๑.๔ **จตุตถฌาน (ฌาน)** มีองค์ประกอบ ๒ คือ เอกัคคตา อุเบกขา สุขเป็นเวทนา ทำให้จิตไม่ว่างไปจากเวทนา จึงเปลี่ยนสุขเป็นอุเบกขา ขนที่กำจัดให้แน่วแน่ถึงขั้นจตุตถฌาน (ฌาน) แล้วเรียกว่า ได้ “รูปาวจรสมาบัติ” แล้ว

๒. **อรุพฌาน หรือ อรูปฌาน ๔** ถ้าทำจิตให้ยิ่งขั้นกว่า จตุตถฌาน ก็จะเข้าสู่อรุพฌาน ๔ ซึ่งเป็นอรุพาวจรสมาบัติคือ

๒.๑ อากาสัญญายตนะ	- ฌานที่กำหนดอากาศเป็นอนันต์
๒.๒ วิทยัญญายตนะ	- ฌานที่กำหนดวิทยัญญานเป็นอนันต์
๒.๓ อากิญจัญญายตนะ	- ฌานที่กำหนดภาวะที่ไม่มีสิ่งใด ๆ
๒.๔ เนวสัญญานาสัญญายตนะ	- ฌานที่กำหนดว่ามีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่

การเพียรพยายามบำเพ็ญสมาธิ โดยนำวิธีการใดๆ มาใช้ก็ตาม เพื่อให้เกิดผลสำเร็จวิธิการเหล่านั้น เรียกว่า “สมถะ” สมถะส่วนๆ ย่อมนำไปสู่ภาวะแห่งจิตที่เป็นสมาธิสูงสุดเพียงแนวสัญญาภาสัญญายตนะเท่านั้น

การที่จะทำให้จิตบรรลุถึงการดับทุกข์หรือกำจัดให้บริสุทธิ์ถึงที่สุดได้นั้น จะต้องอาศัยปัญญาเข้ามาช่วยในการพิจารณาความจริง เรียกว่า “การเจริญวิปัสสนา” การเจริญวิปัสสนานั้นผลที่ได้ก็คือ การเข้าถึงภาวะสมาธิที่ประณีตสูงสุด ได้แก่ ได้อีกขั้นหนึ่งเป็นขั้นที่ ๔ เรียกว่า “สัญญาเวทอณโรธ” หรือ “นิโรธสมาบัติ” เป็นภาวะที่สัญญาและเวทนาหยุดการปฏิบัติหน้าที่ และมีปัญญาแจ่มชัดในจิตบริสุทธิ์ถึงที่สุด มีแต่ธรรมชาติที่บริสุทธิ์ถึงที่สุด

วิธีเจริญสมาธิ

พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า พระโยคาวจรผู้ยั้งศีลทั้งหลายให้หมดจด โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งอยู่ในศีลอันบริสุทธิ์ดีแล้ว บรรดาปติโพธ ๑๐ ประการ ปติโพธใดของเขมมือยุดัดปติโพธนั้นเสียแล้วเข้าไปหาท่านผู้ให้กรรมฐานผู้เป็นกัลยาณมิตร ถือเอากรรมฐาน ๔๐ ข้อใดข้อหนึ่งซึ่งอนุภูลแก่จริยาของตน ละวิหารอันไม่เหมาะสมแก่การเจริญสมาธิเสีย อยู่ในวิหารอันเหมาะสม ตัดความกังวลเล็กๆ น้อยๆ (เสียให้หมดด้วย) แล้วพึงเป็นผู้ไม่ทำกาวนาวิธีทั้งปวง

ให้บทพร่องไป เจริญขึ้นเกิด^{๒๔} สำหรับกรรมฐาน ๔๐ นั้นได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปมัณญา ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ ธาตุวิภูฐาน ๑ และ อรูป ๔

จิตที่เป็นสมาธิ มีคุณสมบัติสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. **บริสุทธิ์ (Purity)** คือ จิตบริสุทธิ์ สะอาด แจ่มใส ไม่มีกิเลสรบกวน
๒. **สมาธิโต (Firm)** คือ จิตมั่นคง แน่วแน่ จดจ่ออยู่ในอารมณ์เดียว ไม่ออกแวง ฟุ้งซ่าน
๓. **กัมมณโธ** คือ จิตว่องไวควรแก่การงาน (Active)

สมาธิกับคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิต ในที่นี้ หมายถึง **“ความสมบูรณ์ของชีวิต”** ซึ่งจะเปรียบกับความหมายของผู้ที่เรียกตนเองว่าได้ประสบ **“ความสำเร็จในชีวิต”** บุคคลผู้ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตนั้น ตามความหมายที่เข้าใจและสังคมยอมรับ หมายถึง ผู้ที่สามารถได้เด้าโดยความเพียรพยายาม ไม่ว่าจะป็นในด้านการศึกษา การงาน จนกระทั่งประสบความสำเร็จ ถึงกันว่าเป็นผู้ประสบความสำเร็จในชีวิต แต่ไม่ได้หมายความว่า เป็นผู้ถึงซึ่งความสมบูรณ์ในชีวิตหรือเป็นผู้ที่มีชีวิตอย่างมีคุณภาพ เพราะการได้เด้าด้วยความพยายามให้ได้มาซึ่งความสำเร็จนั้น อาจจะไม่ดำเนินอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรมก็ได้ และไม่อาจกล่าวได้ว่า บุคคลดังกล่าว จะเป็นผู้มีความสุขในจิตใจหรือไม่ อาจจะมีทุกข์ มีความวิตกกังวลกับการที่ต้องรักษา สถานภาพของตน ซึ่งยังถือว่า ชีวิตยังไม่สมบูรณ์

ส่วนบุคคลผู้มีความสมบูรณ์ในชีวิตนั้น หมายถึง ผู้ที่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีคุณภาพทั้งในด้านจิตใจ การงาน รวมทั้งด้านครอบครัว โดยไม่จำเป็นต้องมีฐานะตำแหน่งทางสังคมที่สูงส่ง บุคคลผู้นั้นอาจเป็นคนธรรมดา ซึ่งสามารถควบคุมจิตใจได้ มีความรู้จักพอไม่ละโมภะขยันขันแข็งในการประกอบอาชีพที่สุจริต สิ่งเหล่านี้จะทำให้สภาพทางร่างกายและจิตใจเกิดความ สุขทางกายและสุขใจ เรียกว่า **“ความสมบูรณ์ของชีวิต”** คุณภาพชีวิตดังกล่าว ก็คืออาศัยการฝึกอบรมจิตที่เกี่ยวข้องกับสมาธินั่นเอง

๒.๓.๓. อธิปัญญาสิกขา (Training in Higher Wisdom) การฝึกอบรมปัญญา ขั้นสูง หมายถึง การศึกษาหรือปฏิบัติเพื่อความรู้อันแจ่มแจ้ง ซึ่งเป็นความรู้ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ไม่

^{๒๔} พระพุทธโฆสะเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, ข้อ ๔๑, หน้า ๑๔๖.

เจือปนด้วยกิเลส ตัณหาและอุปาทาน ปัญญาตามหลักของพระพุทธศาสนาจะต้องเป็นปัญญา (ความรู้) ที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ หรือความเห็นที่ถูกต้อง) และเป็นปัญญาที่ประกอบด้วยสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ หรือความครุ่นคิดที่ถูกต้อง) จึงจะเรียกว่า **“อธิปัญญา”**

อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาเพื่อพัฒนาให้รู้จริง เริ่มจากความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าสู่แนวทางแห่งความเป็นจริง การรู้จักหาความรู้ การพิจารณา และรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ทดลอง ตรวจสอบความรู้ความเข้าใจความหยั่งรู้เหตุผล การนำความรู้มาแก้ปัญหา และคิดการต่างๆ ในทางเกื้อกูลและสร้างสรรค์ เน้นเรื่องความรู้ตรงความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามความเป็นไปของโลกและชีวิต ที่ทำให้จิตใจเป็นอิสระ ปลอดปัญหา ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพ โดยสมบูรณ์

การศึกษาดังกล่าวทั้ง ๓ ด้านจึงเป็นการศึกษาที่มุ่งฝึกคนให้เจริญก้าวหน้าทั้งชีวิต มีชีวิตที่ดีงามอันจะสมบูรณ์ไปด้วยคำสอนที่ค้นพบโดยองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังคำกล่าวของพระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาสภิกขุ ที่พูดถึงไตรสิกขาว่า คือ สิ่งที่ควรปฏิบัติให้ถึงพร้อม ๓ ประการ

ในความหมายของปัญญา (ความรู้) โดยทั่วไปนั้น หมายถึงความรู้ในสิ่งที่ยังไม่รู้ ไม่ว่าความรู้นั้นจะอยู่ในใกล้หรือไกล เช่น การสำรวจการเป็นอยู่ของสัตว์น้ำใต้ท้องทะเล เป็นต้น แต่ปัญญาตามหลักทางพุทธศาสนามีความหมายลึกซึ้งกว่านั้นคือ เป็นปัญญาหรือความรู้ที่ เป็นไปเพื่อเห็นแจ้งในชั้น ๕ ไตรลักษณ์ อริยสัจ ๔ เป็นต้น หลักการศึกษาทางพุทธศาสนา แตกต่างไปจากการศึกษาทางโลกประการหนึ่ง ก็คือ การศึกษาทางพุทธศาสนาจะเริ่มศึกษาจากภายในก่อน แล้วจึงขยายวงกว้างออกไปสู่ภายนอก การศึกษาโลกภายใน ก็คือ การมา รู้ตนเอง หากคนเราไม่รู้ตนเอง และไม่เข้าใจธรรมชาติของตนแล้ว ก็จะไม่สามารถดำเนินชีวิตของตนให้ประสพกับความสุขที่แท้จริงได้ เพราะไม่รู้ปัญหา (ทุกข์) ไม่รู้สาเหตุที่แท้จริงของปัญหา (สาเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด) ไม่รู้ความดับหรือแก้ปัญหา และไม่รู้วิธีปฏิบัติเพื่อการแก้ปัญหา (ทุกข์) อันเชื่อมโยงไปสู่กฎธรรมชาติ ที่ชีวิตจะต้องเป็นไปอย่างนั้นคือ หลักแห่งไตรลักษณ์คนเรา จึงเข้าไปยึดมั่น (อุปาทาน) ในตัวตน เมื่อเกิดมีตัวตนก็เกิดมีของตนตามมา เช่น สิ่งนั้น สิ่งนี้ เป็นของคนคนนั้นเป็นคนทีตนรักคนโน้นเป็นคนทีตนเกลียด ฯลฯ ปัญหา (ทุกข์) ก็เกิดขึ้นเพราะคนเราเอาความคิดความเห็นไปติดอยู่กับวัตถุสิ่งของเมื่อมีความยึดมั่นถือมั่นมากความทุกข์ (ปัญหา) ก็มาก หากมีความยึดมั่น ถือมั่นน้อย ทุกข์ (ปัญหา) ก็น้อยลง ดังนั้น หลักคำสอน

ทางพระพุทธศาสนาจึงได้วางหลักการศึกษารดับสูงไว้คือ อธิปัญญาสิกขา พระพุทธศาสนาให้การยกย่องปัญญาว่าเป็นสิ่งสูงสุด ดังพระพุทธศาสนสุภาษิตว่า “ปัญญา ธเนน เสวยโย” ปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์ และว่า “นตฺถิ ปญญาสมา อาภา” แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี เป็นต้น^{๒๖} อธิปัญญาสิกขาชื่อ ศึกษาเรื่องปัญญาอบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง ได้แก่ การบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานของผู้ได้ฌานแล้วจนได้บรรลुरुชชาชื่อ เป็นพระอรหันต์

๒.๔ หลักการปฏิบัติและกระบวนการเกิดไตรสิกขา

ไตรสิกขานี้ เรียกว่า “**พหุลธัมมิกตา**” คือข้าสอนธรรมที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงเป็นจำนวนมากครั้ง หลักไตรสิกขานี้ เมื่อนำมาแสดงเป็นคำสอนในรูปของการปฏิบัติก็จะกลายเป็นส่วนสำคัญของหลักที่เรียกว่า “โอวาทปาติโมกข์” หรือคำสอนที่เป็นหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนา ๓ ประการ หลักโอวาทปาติโมกข์สามารถสรุปลงในไตรสิกขาได้ ดังนี้ คือ

- สพฺพปาปสฺส อภรณํ - การไม่ทำความชั่วทั้งปวง (ศีลสิกขา)
- กุสลสุสฺสพฺพทา - การทำแต่ความดี (จิตตสิกขา)
- สจิตฺตปริโยทปนํ - การทำจิตของตนให้สะอาดผ่องใส (ปัญญาสิกขา)^{๒๗}

แม้พระพุทธโฆสจารย์ท่านก็ได้กล่าวสรุปไว้ว่า

จริงอยู่ ศีลชื่อว่าเป็นเบื้องต้นแห่งพระศาสนา เพราะพระบาลีว่า “ก็อะไรเล่าชื่อว่าเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย” “ศีลที่หมดจดดีแล้วเป็นเบื้องต้น” และเพราะพระบาลีว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง” ดังนี้แหละ ก็ศีลนั้นชื่อว่าเป็นความงาม เพราะนำมาซึ่งคุณมีความไม่เดือดร้อนเป็นต้น ความงามในท่ามกลางแห่งพระศาสนาทรงประกาศด้วยสมาธิ จริงอยู่สมาธิชื่อว่างามในท่ามกลางแห่งพระศาสนา เพราะพระบาลีว่า “การยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม” ดังนี้แหละสมาธินั้นชื่อว่าเป็นความงาม เพราะนำมาซึ่งคุณมีการแสดงฤทธิ์ได้เป็นต้นความงามในที่สุดแห่งพระศาสนาทรงประกาศด้วยปัญญา จริงอยู่ ปัญญาชื่อว่าเป็นความงามในที่สุด เพราะพระบาลีว่า “การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วนี้เป็นคำสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลาย” ดังนี้

^{๒๖} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๙๖-๒๐๓.

^{๒๗} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

และมีปัญญาเป็นยอด และปัญญาชื่อว่าเป็นความงาม เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์^{๒๘}

๒.๔.๑ ไตรสิกขาเป็นหลักปฏิบัติที่ดำเนินไปตามลำดับ

ความอัศจรรย์และความมีเสน่ห์ของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งคือการปฏิบัติไปตามลำดับไม่รีบตัดลัดกลางคัน เป็นความงดงามของการปฏิบัติของพระอริยบุคคล ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

ในธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการบำเพ็ญไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ ไม่ให้มีการบรรลุหรือตัดผลโดยทันที เหมือนมหาสมุทรต่ำไปโดยลำดับ ลาดไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกลงดังไปทันที ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ในธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการบำเพ็ญไป ตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ ไม่ใช่มีการบรรลุหรือตัดผลโดยทันที นี้เป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏประการที่ ๑ ในธรรมวินัยนี้ที่ภิกษุทั้งหลายพบเห็น แล้วต่างพากันยินดีในธรรมวินัยนี้^{๒๙}

ในทศยสิกขาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิให้บริบูรณ์ มีปกติทำปัญญาให้บริบูรณ์ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติน้าง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัตินี้เล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวว่าเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่านี้เป็นเบื้องต้นแห่ง พรหมจรรย์สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบท เหล่านี้สมารถศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เธอทำให้แจ้งใจได้วิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทำได้เพียงบางส่วนย่อมให้สำเร็จได้บางส่วน ผู้ทำได้บริบูรณ์ย่อมให้สำเร็จได้บริบูรณ์

^{๒๘} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, ข้อ ๕, หน้า ๖-๗.

^{๒๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๒.

ด้วยประการฉะนี้แล เรากล่าวว่สิกขาบททั้งหลาย ไม่เป็นหมันเลย^{๑๐}

ในคณโกโมคคัลลสถานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับพราหมณ์ชื่อคณโกโมคคัลลสถานะถึงวิธีการปฏิบัติของสาวกในพระพุทธศาสนาว่ามีขั้นตอนการฝึกไปตามลำดับ ว่า

พราหมณ์ เราสามารถเพื่อจะบัญญัติการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ ในธรรมวินัยนี้ได้ เปรียบเหมือนคนฝึกม้าผู้ชำนาญ ได้ม้าอาชาไนยตัวงามแล้ว เบื้องต้นทีเดียว ย่อมฝึกให้คุ้นกับการบังคับในบังเหียน ต่อมาจึงฝึกให้คุ้นยิ่งขึ้นไป แม้ฉันท ตลาคคกัฉันทนั้นเหมือนกัน ได้บุรุษที่ควรฝึกแล้ว เบื้องต้นทีเดียว ย่อมแนะนำอย่างนี้ว่า “มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เทียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจรอยู่ จงเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเถิด”

พราหมณ์ ในกาลใดภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เทียบพร้อม ด้วยอาจาระและโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ในกาลนั้น ตลาคคย่อมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า “มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย”^{๑๑}

๒.๔.๒ กระบวนการเกิดไตรสิกขา

ตามหลักของพระพุทธศาสนา กระบวนการเกิดไตรสิกขานั้น เกิดจากการปฏิบัติไปตามลำดับดังกล่าวแล้ว เมื่อพิจารณาตามนัยแห่งคณโกโมคคัลลสถานสูตรจะเห็นได้ว่า ภิกษุทั้งหลายสำรวมระวังจักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือจักขุ) จนถึง สำรวมมณินทรีย์(อินทรีย์คืออมโน) ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออกิษณาและโทมนัสครอบงำได้

เมื่อภิกษุเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายแล้ว พระองค์ทรงแนะนำในเรื่อง โภชนมัตตัญญา ความรู้จักประมาณในการฉันภัตตาหาร เมื่อภิกษุเป็นผู้รู้ประมาณในการ

^{๑๐} อ.จ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๘/๓๑๖-๓๑๗.

^{๑๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๗๔-๗๕.

บริโภคอาหารแล้ว พระองค์ย่อมทรงแนะนำให้ประกอบความเพียรอย่างต่อเนื่อง หรือชาคริยานุโยคคือการชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายที่เป็นเครื่องขัดขวางด้วยการจงกรมบ้าง ตามอิริยาบถทั้งสี่ แม้ในเวลานอนก็ให้นอนดูจรรยาสี่โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ กำหนดใจพร้อมจะลุกขึ้นตลอดคัมขนิมยยามแห่งราตรี จากนั้นให้ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี

เมื่อภิกษุประกอบความเพียรอย่างต่อเนื่องได้ดีแล้ว พระองค์ทรงแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปว่า “มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะคือทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหยียดดู การก้าวเข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง”

เมื่อภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ พระองค์ทรงแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า

“มาเถิด ภิกษุ เธอจงพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัดชื่อ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง ภิกษุนั้นพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัดชื่อ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง ภิกษุนั้นกลับจากบิณฑบาตภายหลัง ฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ภิกษุนั้นละอภิชณาในโลก มีใจปราศจากอภิชณา (ความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา) ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชณา ละความมุ่งร้ายคือพยาบาท มีจิตไม่พยาบาท มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุ่งร้ายคือพยาบาท ละถิ่นมัทธะ (ความหุดหู่และเชื้องซึม) ปราศจากถิ่นมัทธะ กำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถิ่นมัทธะ ละอุทถัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ) เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบภายใน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทถัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจจา (ความลึงเลสงสัย) ขำพันวิจิกิจจาได้แล้ว ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ จึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจจาได้”^{๑๒}

^{๑๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๕-๗๖/๘๐-๘๑.

ภิกษุเหล่านั้นวรรณะ ๕ นี้ทำให้จิตเศร้าหมองบั่นทอนกำลังปัญญา สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว เข้าปฐมฌานจนถึงจุดตกฉาน พระองค์ได้ตรัสกับพรหมณ์ว่า พรหมณ์ ในภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระเสาะ ผู้ยังไม่บรรลุนิพพาน ยังปรารถนาธรรมที่เกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยมอยู่เหล่านั้น เรามีคำพราสอนเช่นนี้ แต่สำหรับภิกษุผู้เป็นพระอรหันต-ศิลาสหแล้ว ธรรมเหล่านี้จึงจะเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะแก่เธอทั้งหลาย

นี่คือกระบวนการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา และกระบวนการเกิดไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสอนเหล่าพระสาวกให้ปฏิบัติตามจนเกิดมีพระอรหันตบุคคลมาแล้วในโลก และตราปโตที่ยังมีผู้ดำเนินตามแนวคำสอนของพระองค์อยู่ตราบนั้นโลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์

ตามแนวพระสูตรนี้ จะเห็นกระบวนการเกิดของศีล สมาธิ ส่วนปัญญาสิกขานั้นทรงแสดงไว้หลายแห่ง ปัญญาเป็นธรรมที่ใช้สำหรับตัดกิเลสอย่างละเอียดเป็นกระบวนการดับโมหะซึ่งเป็นกิเลสชั้นละเอียดละเอียดที่สุด กิเลสอย่างละเอียด ได้แก่ ปัญญาทานขันธ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงจัดเป็นหัวข้อหนึ่งในหลักปฏิจสงมุปบาท ๑๒ หัวข้อ ปัญญาทานขันธนี้ก็จัดเข้าหลักปัจจยการ เป็นกระบวนการอีกซึ่ง ปัญญาทานขันธเป็นกิเลสอย่างละเอียด เพราะกิเลสชนิดนี้จะเป็นอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องฝังติดอยู่กับจิตยังไม่แสดงออกขันธ์แสดงออกก็เบี่ยงเบนเป็นกิเลสชนิดอื่นไป เช่น เป็นกิเลสอย่างหยาบ หรือ เป็นกิเลสอย่างกลาง

๒.๔.๓ กระบวนการไตรสิกขาที่เกิดในชีวิตประจำวัน

ความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องกันของไตรสิกขานี้ สามารถมองเห็นได้ในชีวิตประจำวัน นั่นคือ เมื่อมีความบริสุทธิ์ในทางความประพฤติ ตรงนี้เองจัดว่าเป็นศีล หรือศีลสิกขา ความเชื่อมั่นในความบริสุทธิ์ของตนไม่หวั่นต่อคำสรรเสริญ นินทาความเชื่อมั่นในการกระทำที่ถูกต้องของตน จิตใจก็มั่นคงไม่หวั่นซ่านตรงนี้จัดว่าเป็นสมาธิ หรือจิตตสิกขา เมื่อจิตมั่นคงไม่หวั่นไหว หงุดหงิดแล้วก็จะสงบ การคิด การพิจารณา การรับรู้สิ่งต่างๆ ก็ชัดเจน ยุติธรรม ตรงไปตรงมาเป็นผลดีในทางปัญญามากขึ้น ในที่สุดก็จะรู้แจ้งเห็นจริงในสภาพที่เป็นจริง ตรงนี้เรียกว่าเป็นปัญญา หรือปัญญาสิกขานั้นเอง

ในระบบการฝึกอบรมของไตรสิกขา ศีลยังมีใช้ข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุดโดยตัวของมันเอง แต่เป็นวิธีการเพื่อก้าวไปสู่ความเจริญขั้นต่อไปคือ สมาธิ สมาธิจึงเป็นจุดหมายเฉพาะของศีล โดยนัยนี้คุณค่าในด้านจิตใจของความเป็นผู้มีศีล จึงมีความสำคัญมากคุณค่าทางจิตใจในขั้นศีลนั้น ก็คือ เจตนาที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความดำริในการทำความชั่วใดๆ อยู่ในใจ ซึ่งทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ไม่มีความคิดขุ่นมัวหรือกังวลใดๆ จิตใจจึงสงบ จึงเป็นสาเหตุให้เกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิแล้ว ก็เกิดการคล่องตัวที่จะใช้ปัญญาคิดหาเหตุผล และหาทางดำเนินการสร้างสรรค์ความดีต่างๆ ให้ได้ผลในขั้นต่อไป^{๓๓}

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาในพระพุทธศาสนาคือ เพื่อพัฒนาชีวิต สังคม ประเทศชาติ และโลก แต่ก่อนที่จะศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตนั้น จำเป็นต้องทราบให้แน่ชัดว่า อะไรคือเป้าหมายของชีวิต ซึ่งปัญหานี้ทุกคนตอบได้ คือ **ความสุข หรือ ความประสมผลสำเร็จในชีวิต** การที่เราจะบรรลุถึงเป้าหมายของชีวิตดังกล่าวนี้ได้ นั้น ต้องได้รับการศึกษาที่ดีเสียก่อน จากที่ได้ศึกษามา การศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนานั้น มิได้สอนให้เป็น คนเก่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่หากสอนให้เป็นคนดีด้วย นั่นคือ สอนให้เป็นทั้งคนดีและคนเก่ง แต่ในระหว่างความดีและความเก่งนั้น พระพุทธศาสนาสอนว่า **ควรจะต้องสร้างความดีก่อนแล้ว จึงจะสร้างความเก่งตามมา** นั่นคือ จะต้องสอนให้คนมีศีลธรรมหรือจริยธรรมก่อน แล้วจึงสอนให้มีปัญญาหรือความรู้ในภายหลัง ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่า กระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขาของพระพุทธศาสนาจึงเริ่มต้นที่ ศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขาตามลำดับ หลักธรรมพุทธศาสนามุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจชีวิตแท้จริง และสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม พุทธธรรมมีระบบการศึกษา ๓ ประการคือ ไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นการฝึกอบรมที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้านและบูรณาการ สู่การพัฒนาชีวิตที่สมบูรณ์

๒.๔.๔ ไตรสิกขากับการพัฒนาชีวิต

แนวคิดมาจากหลักคำสอนที่เป็นแก่นสำคัญของพระพุทธศาสนาคือไตรสิกขา มาเป็นฐานคิด ทฤษฎี หรือ ปรัชญา ในการจัดการศึกษาอย่างเป็นองค์รวมรอบด้านทั้งด้าน พฤติกรรม

^{๓๓} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ปรัชญา ๒๐๑๑ พุทธศาสน์, หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

(ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา เพื่อพัฒนาผู้เรียนไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ครบทุกด้าน ตามหลัก ภาวนา ๔ คือ พัฒนาการทางกาย ทางสังคัม (ศีล) ทางจิตใจ และทางปัญญา^{๓๔}

๑) พัฒนาพฤติกรรม (ศีลสิกขา)

- พัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (กายภาวนา) ตั้งแต่สุขนิสัย ในการดูแลรักษาร่างกาย ในเรื่องกิริยามารยาทการกินอยู่พึงเป็น ผิดนิสัย การพิจารณาให้รู้จักเลือกเสพสิ่งบริโภคปัจจัย ๔ และสื่อข้อมูลต่างๆ ให้เกิดคุณประโยชน์ด้วยสติและปัญญาให้รู้จักความพอดีพอประมาณ ในการแสวงหาบริโภคถือครอง สะสม สิ่งเสพบริโภคต่างๆ
- มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลรอบคัว ชุมชน สังคม (ศีลภาวนา) มีการแบ่งปัน สงเคราะห์ช่วยเหลือกัน จูงใจให้ปฏิบัติตนตามระเบียบกฎเกณฑ์อันเป็นวินัย ภายนอกด้วยความเข้าใจในเหตุผลข้างๆ จนนำไปสู่การปลูกฝังและเสริมสร้างความมีวินัยในตนเอง ก้ากับตนเองได้ มีวิถีชีวิตที่ปิดทางเสื่อมจากอบายมุขและสิ่งมอมเมาทั้งหลาย ทำให้ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น โดยมีศีล ๕ เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตที่จะนำไปสู่ความเจริญ

พัฒนาจิตใจ (จิตตสิกขา หรือ จิตตภาวนา)

- ให้มี “สมรรถภาวะ” ที่ดีคือ มีสติมีสมาธิ มีความตั้งมั่น เข้มแข็ง มุ่งมั่นทำดี ด้วยใจกล้าหาญ อดทน สู้สิ่งยากได้ ขยันหมั่นเพียร ไม่ย่อท้อ สามารถฟันฝ่าอุปสรรคผ่านความยากลำบากต่างๆ ไปได้ พึ่งตนเองได้
- ให้มี “คุณภาวะ” ที่ดีคือ มีความกตัญญูรู้คุณ มีจิตใจเมตตากรุณาโอบอ้อมอารี มีน้ำใจ ละอายชั่วกลัวบาป ซื่อสัตย์ รับผิดชอบ กล้ายอมรับความผิดพลาดได้ เกิดจิตที่เป็นบุญเป็นกุศลอย่างสม่ำเสมอ
- ให้มีสุขภาวะที่ดีคือให้มีความสุขความร่าเริงเบิกบาน มองโลกในแง่ดี มีกำลังใจ เกิดแรงบันดาลใจในการเรียนรู้ ในการร่วมกิจกรรมการทำงานต่างๆ

^{๓๔} อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๕๔.

พัฒนาปัญญา (ปัญญาสิกขา หรือ ปัญญาภาวนา)

- ให้เกิดมีศรัทธาเลื่อมใสและความเข้าใจในพระรัตนตรัย ในกฎแห่งกรรม และในหลักบาปบุญคุณโทษ
- ให้มีทักษะและอุปนิสัยในการเรียนรู้ที่ดี จูงใจให้ใฝ่รู้ โดยเทคนิคการตั้งคำถาม ให้หาคำตอบด้วยตนเอง ผึกฝนให้ค้นคว้าจับบันทึก ให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงแล้วคิดวิเคราะห์ ประมวลผล ตลอดจนฝึกให้สามารถนำเสนอ ถ่ายทอดได้ทั้งแบบกลุ่มและรายบุคคล อยู่เสมอๆ และสร้างเงื่อนไขให้เกิดการนำไปปรับประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตจริง
- ให้มีทักษะชีวิต เท่าทันต่อสิ่งเร้าภายนอกและกิเลสภายในตน สามารถแก้ไข ปัญหาชีวิตได้ สามารถนำหลักธรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการ ดำเนินชีวิตได้
- ให้มีฐานชีวิตที่ดี ให้มีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติธรรม ให้เกิดปัญญาเข้าใจสังขารม ในชีวิตได้ตามวิถีมารของตน สามารถที่จะต่อยอดพัฒนาไปสู่การปฏิบัติธรรมให้เกิดความเจริญงอกงามในธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไป ซึ่งกระบวนการศึกษาทั้ง ๓ ด้านนี้ ต้องเกื้อกูลสัมพันธ์กันกล่าวคือ การศึกษาทางด้านพฤติกรรมจะเป็นฐานให้เกิดความเจริญงอกงามทางจิตใจและปัญญา การศึกษาทางด้านจิตใจจะเป็นกำลังรักษาและสืบต่อพฤติกรรมที่ดีงามให้คงอยู่อย่างยั่งยืน และพร้อมที่จะพัฒนาไปสู่ปัญญา

หลักการสอนตามหลักไตรสิกขา

ในการจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง จะต้องมีการเรียนในด้าน ทฤษฎีหลักการ การลงมือปฏิบัติและการได้รับผลของการปฏิบัติ

สมุน อมรวิวัฒน์ ได้ประยุกต์หลักไตรสิกขามาใช้ในการเรียนการสอน โดยการจัดให้ ผู้เรียนได้เรียนรู้โดยผ่านขั้นตอน ๓ ขั้นตอน คือ

- ขั้นศีล** หมายถึง ขั้นที่ผู้เรียนต้องควบคุมตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัยทั้งกาย และ วาจาให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยเป็นปกติ ร่างกายพร้อมที่จะเรียนรู้

๒. **ขั้นสมาธิ** เป็นขั้นที่ผู้เรียนรวบรวมจิตใจความคิดให้แน่วแน่ในจุดเดียว เรื่องเดียว
๓. **ขั้นปัญญา** เป็นขั้นที่ผู้เรียนใช้สมาธิในการทำความเข้าใจสิ่งที่เรียนจนเกิดการเรียนรู้ในเรื่องนั้นตรงตามที่เป็นจริง^{๓๕}

มรรค ๘ กับไตรสิกขา

มรรคมงคล ๘ หากจะจัดเป็นหมวด เพื่อให้ง่ายต่อการปฏิบัติแล้ว ก็สามารถจัดเทียบกับหลักไตรสิกขาได้ คือ จัดลำดับเป็น คีล สมาธิ และปัญญา ดังต่อไปนี้

กลุ่มศีล	ได้แก่	การเจรจาชอบ	(สัมมาวาจา)
		การทำงานชอบ	(สัมมากัมมันตะ)
		การเลี้ยงชีพชอบ	(สัมมาอาชีวะ)
กลุ่มสมาธิ	ได้แก่	ความเพียรชอบ	(สัมมาวายามะ)
		ความระลึกชอบ	(สัมมาสติ)
		ความตั้งใจมั่นชอบ	(สัมมาสมาธิ)
กลุ่มปัญญา	ได้แก่	ความเห็นชอบ	(สัมมากิริย)
		ความดำริชอบ	(สัมมาสังกัปปะ)

แผนผังแสดงกระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา

๑. คีล การฝึกหัดอบรม	พูดดี	บรรล	
	ควบคุมกายและวาจา	ทำดี	ประโยชน์
		ดำรงชีวิตที่ดี	ปัจจุบัน
๒. สมาธิ การฝึกหัดอบรม	ความเพียรพยายาม	บรรล	
	ให้มีความคิดแน่วแน่	การระลึกรู้	ประโยชน์
	ปลอดโปร่ง ตั้งใจ	จิตตั้งมั่นแน่วแน่	อนาคต

^{๓๕} สุมน อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐),

๓. ปัญญา การฝึกอบรมให้	ความเห็นที่ตรง	บรรลุประโยชน์
เกิดความรู้สูงสุด	ความจริงซื่อสัตย์-
นึกคิดในทาง	สูงสุดชื่อความ-
สงบ อิศราภาพ
	กุศลที่ถูกต้อง	หรือความหลุดพ้น ^{๓๖}

๒.๕ อานิสงส์ของการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา

ดังที่ได้ยกพระพุทธดำรัสเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของไตรสิกขามาแล้วในตอนต้น นิสิตนักศึกษาและชาวพุทธคงได้ทราบกันดีแล้วว่า การปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาอย่างสมบูรณ์แล้วย่อมได้รับความสุข ได้รับอานิสงส์มากมายสุดคณนาตามกำลังสติปัญญาของแต่ละคนจะพึงปฏิบัติได้ ในที่นี้จะได้นำพระพุทธดำรัสที่ตรัสอานิสงส์ของไตรสิกขาไว้ ดังนี้

ในไมรนิวาปสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงอานิสงส์ของความดีพร้อมด้วยไตรสิกขาว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นผู้มีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรม ๓ ประการ ะไรบ้าง คือ

๑. สีสันนธ์ (กองศีล) ที่เป็นอเสชะ
๒. สมาธิขันนธ์ (กองสมาธิ) ที่เป็นอเสชะ
๓. ปัญญาขันนธ์ (กองปัญญา) ที่เป็นอเสชะ^{๓๗}

ในสิลสูตร^{๓๘} พระพุทธเจ้าทรงแสดงอานิสงส์ของศีลว่า

^{๓๖} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสน์, หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^{๓๗} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๕/๑๐/๔๐๖-๔๐๗.

^{๓๘} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๕-๓๕๖.

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในธรรมวินัยนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ
๒. กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไป
๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นชาติตยบริษัทก็ตาม พวาทมณบริษัทก็ตาม ขทบบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่กล้าแล้ว ไม่เก้อเงินเข้าไป
๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย
๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ในสิกขานิสสังสูตร^{๓๙} พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้มีสิกขาเป็นอันสงฆ์ มีปัญญาเป็นยอด มีวิมุตติเป็นแก่น มีสติเป็นอภินิหาร

พรหมจรรย์มีสิกขาเป็นอันสงฆ์ เป็นอย่างไร

คือ อภิสมจาริกสิกขา เราบัญญัติแก่สาวกทั้งหลายในธรรมวินัยนี้เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนที่ยังไม่เลื่อมใสแล้ว อภิสมจาริกสิกขาเราบัญญัติแล้วแก่สาวกเพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนที่ยังไม่เลื่อมใสแล้วด้วยโดยวิธีใดๆ สาวกนั้นไม่ทำสิกขานั้น ให้ขาด ไม่ให้ทะลุ ไม่ให้ต่าง ไม่ให้พร้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายโดยวิธีนั้นๆ

อีกอย่างหนึ่ง อาทิจพรหมจรรย์สิกขาเราบัญญัติแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความ ลีนไปแห่งทุกข์โดยชอบทุกประการ อาทิจพรหมจรรย์สิกขาเราบัญญัติแล้วแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความ ลีนไปแห่งทุกข์โดยชอบทุกประการโดยวิธีใดๆ สาวกนั้นไม่ทำ สิกขานั้นให้ขาด ไม่ให้ทะลุ ไม่ให้ต่าง ไม่ให้พร้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ทั้งหลายโดยวิธีนั้นๆ พรหมจรรย์มีสิกขาเป็นอันสงฆ์ เป็นอย่างนี้แล

^{๓๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑๕/๓๖๔-๓๖๕.

ในภาวสูตร^{๔๐} พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะภิกษุละภพ ๓ ประการนี้ได้ และศึกษาสิกขา ๓ ประการ นี้ได้ เราจึงเรียกภิกษุนี้ว่า “ตัดต้นเหาได้แล้ว ถอนสังโยชนได้แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้วเพราะละมานะได้โดยชอบ

ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา พระพุทธโฆสาจารย์ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการเรียนพระวินัยไว้ว่า บุคคลผู้ฉลาดในวินัยปริยัติ ย่อมเป็นผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นมารดาบิดาของเหล่ากุลบุตร ผู้ได้ศรัทธาในพระศาสนา เพราะที่ บรรพชา อุปสมบท ข้อปฏิบัติวัตรใหญ่น้อยขวนขวามเป็นผู้ฉลาดในอาจารและโคจร ของกุลบุตรเหล่านั้น เนื่องด้วยความฉลาดในวินัยปริยัตินั้น. อีกประการหนึ่ง เพราะอาศัยวินัยปริยัติ กองศีลของตนย่อมเป็นของอันบุคคลนั้นคุ้มครองรักษาดีแล้ว ย่อมเป็นที่พึ่งพิงของเหล่ากุลบุตรผู้ถูกความสงสัยครอบงำ ย่อมกล้าพูดในที่ท่ามกลางสงฆ์ ย่อมชมเชยพวกเขาได้ด้วยดี โดยสทธรรม ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ ๕ เหล่านี้ (มีอยู่) ในบุคคลผู้ทรงพระวินัยคือ :-

๑. กองศีลของตน ย่อมเป็นของอันบุคคลนั้นคุ้มครองรักษาไว้ดีแล้ว
๒. ย่อมเป็นที่พึ่งพิงของเหล่ากุลบุตร ผู้ถูกความสงสัยครอบงำ
๓. ย่อมเป็นผู้กล้าพูดในที่ท่ามกลางสงฆ์
๔. ย่อมชมเชยพวกเขาได้ด้วยดี โดยสทธรรม
๕. ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม^{๔๑}

นอกจากนี้ พระพุทธโฆสาจารย์ยังได้กล่าวอานิสงส์ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของระบบไตรสิกขาว่า

กุศลธรรมเหล่าใด ซึ่งมีสังวรเป็นมูล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว, บุคคลผู้ทรงวินัยนั้นแล ชื่อว่าเป็นทายาทแห่งกุศล ธรรมเหล่านั้น เพราะธรรมเหล่านั้น มีวินัยเป็นมูล. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า วินัย ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่สังวร (ความสำรวม), สังวร ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่วิปปฏิสาร (ความไม่เดือดร้อน), วิปปฏิสาร ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์, ความปราโมทย์ ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ปีติ (ความอิ่มใจ), ปีติ ย่อมมีเพื่อประโยชน์

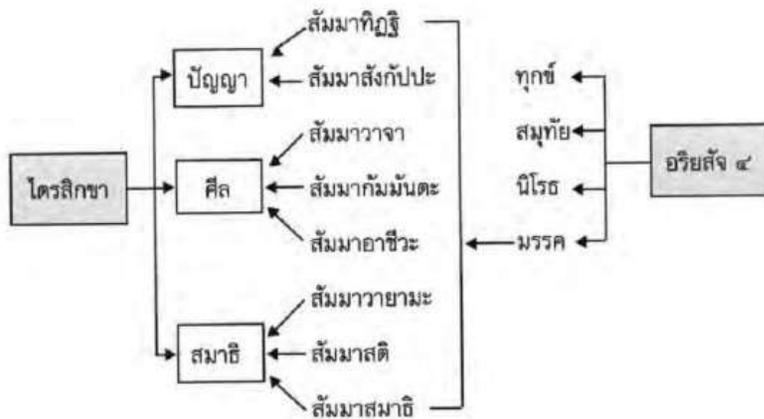
^{๔๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๒/๑๐๕/๖๒๗.

^{๔๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, สมันตปาสาทิกาแปล, เล่ม ๑ ภาค ๑, หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

แก่บัสสัทธิ (ความสงบ), บัสสัทธิ ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ความสุข, ความสุข ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่สมาธิ สมาธิ ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ยถาภูตญาณทัสสนะ (ความรู้เห็นตามเป็นจริง), ยถาภูตญาณทัสสนะ ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่อนิพพิทา นิพพิทาย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่วิราคะ วิราคะ ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่วิมุตติ วิมุตติ ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่วิมุตติญาณทัสสนะ วิมุตติญาณทัสสนะ ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่อนุปาทาปรินิพพาน การกล่าว การปรึกษา กิริยานั่งใกล้ความเสียแสดง สดับ แต่ละอย่างๆ มีอนุปาทาปรินิพพานชื่อขวามพันพิเศษแห่งจิต ไม่ถือมัน นั้นเป็นผล^{๔๖}

สรุปท้ายบท

การศึกษาในพระพุทธศาสนา ก็คือ การศึกษาเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งการศึกษาทั้งสามขั้นนี้ ต่างก็เป็นพื้นฐานของกันและกัน เช่นเดียวกับขั้นบันได จึงกล่าวได้ว่า ตลอดเวลา ๔๕ พรรษา ที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศหลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้หลักคำสอนทั้งหมดรวมอยู่ในเรื่องของศีล สมาธิ และปัญญา และถ้าพิจารณาหลักคำสอนต่อไปอย่างละเอียด ก็จะพบว่า เรื่องศีล สมาธิ และปัญญา หรือที่เรียกรวมว่า ไตรสิกขา นี้ ก็เป็นองค์ประกอบหนึ่งในอริยสัจ ๔ ดังแสดงในแผนภูมิ

^{๔๖} เปรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

คำถามท้ายบท

๑. ไตรสิกขาคือการศึกษาถึงอะไรบ้าง
๒. ความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องของไตรสิกขาเป็นแบบใดจงอธิบาย
๓. กระบวนการเกิดของไตรสิกขาเป็นอย่างไร
๔. ชั้นของการปฏิบัติศาสนา(ไตรสิกขา)มีอะไรบ้าง
๕. ความคิดของท่านไตรสิกขามีผลดีต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของท่านอย่างไรบ้าง
๖. จงสรุปมรรคมีองค์ ๘ เข้าในไตรสิกขามาดูว่า เป็นอย่างไร
๗. จงวิเคราะห์ถึงไตรสิกขาในฐานะองค์รวมแห่งจริยธรรมมาดูว่าเป็นอย่างไร
๘. พระพุทธเจ้าทรงสอนไตรสิกขาสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์อย่างไร
๙. ไตรสิกขานั้นสามารถที่จะพัฒนาตนไปในด้านใดบ้าง
๑๐. จงวิเคราะห์ถึงคำว่าไตรสิกขาในฐานะระบบการศึกษามาดูว่าเป็นอย่างไร

เอกสารอ้างอิงประจำบท

- ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. **ปรัชญา ๒๐๑๑ พุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๘.
- พระครูภูมิ เมธงฺกโร. **พุทธศาสนากับการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๑.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘ ราชบัณฑิต) **ศัพท์วิเคราะหฺ**. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๕๐.
- **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด**. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๘.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธสำหรับเห็น แต่สุขสำหรับเป็น (แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๗.
- **ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑.
- **การศึกษาที่สากล บนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๒.
- **ทางสายอิสระภาพของการศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- **หลักการศึกษามในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- **บทบาทสถาบันพระพุทธศาสนากับการจัดการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๖.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **กรอบความคิดในการจัดทำสาระการเรียนรู้**. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๖.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

- **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. **ปรัชญาพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕.
- พุทธทาสภิกขุ (๒๕๓๕ : ๗๐-๘๓).
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๖**. กรุงเทพมหานคร : สหมิตรพรีนติ้ง, ๒๕๔๖.
- สุนน อมรวิวัฒน์. **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.
- **คิดเป็นตามนัยแห่งพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.